

Osm smrtelných hříchů

Konrad Lorenz

ACADEMIA © R. Piper & Co. Verlag, München, 1973. Translation © Petr Příhoda, 1990

ISBN 80-200-0842-X

OBSAH

Optimistická předmluva

1 Strukturální vlastnosti a funkční poruchy živých systémů

2 Přelidnění

3 Devastace prostředí

4 Běh o závod se sebou samým

5 Vyhasnutí citů

6 Genetický úpadek

7 Rozchod s tradicí

8 Nekritická poddajnost

9 Jaderné zbraně

Souhrn

O autorovi

OPTIMISTICKÁ PŘEDMLUVA

Toto pojednání bylo napsáno k 70. narozeninám mého přítele Eduarda Baumgartena. Svým charakterem se vlastně nehodí ani k tak radostné příležitosti ani k veselé povaze jubilanta. Podobá se spíš nářku Jeremiášovu. Je to výzva celému lidstvu, aby se dalo na pokání a obrátilo se. Snad by takový spis lépe slušel nějakému proslulému kazateli než přírodovědci. Ale žijeme v době, kdy právě přírodovědec dokáže určitá nebezpečí rozeznat zvlášť jasně. A tak je jeho povinností kázat.

Má kázání vysílaná rozhlasem měla ohlas, který mě překvapil. Dostal jsem nesčetné dopisy požadující text v písemné podobě a nakonec mě mí nejlepší přátelé nesmlouvavě vyzvali, abych tento spis uveřejnil.

To samo o sobě stačí k tomu, aby vyvrátilo pesimistický tón této knihy: muž, kterému se událo, že káže na poušti, promlouval ve skutečnosti k početnému a velmi pozornému publiku! A co víc: když znovu pročítám svá slova, narážím na některá tvrzení, která byla trochu přehnaná, už když jsem je psal, a dnes již prostě neplatí. Například v osmé kapitole stojí, že význam ekologie jako vědy není dostatečně uznáván. To se dnes už skutečně nedá tvrdit, protože ekologické expertizy nacházejí bohudíky na zodpovědných místech porozumění. Nebezpečí ideologie vedoucí k růstu počtu lidí a k přelidnění si uvědomuje stále více rozumných a zodpovědných lidí. Proti pustošení životního prostředí je přijímána široká škála opatření, která sice zdaleka nedostačují, ale přece jen budí naději, že jednou dosáhnou nezbytného rozsahu.

Ještě v jednom ohledu musím s radostí opravit své výroky. O tzv. behavioristické doktríně, která tvrdí, že člověka lze pomocí vnějšího ovlivňování libovolně proměňovat, jsem napsal, že nese velký díl viny na hrozícím morálním a kulturním zhroucení Spojených států. Mezitím se v samotných Spojených státech ozvala řada hlasů, které tomuto bludu co nejenergičtěji odporují. Nejsou sice ještě všeobecně přijímány, ale alespoň už nejsou umlčovány. Z Ameriky přicházejí epidemické choroby veřejného smýšlení většinou s určitým zpožděním do Evropy. Behaviorismus mizí z Ameriky a začíná řádit v Evropě, ale je pravděpodobné, že i tady odezní.

Konečně bych chtěl poopravit, co jsem napsal o nepřátelství mezi generacemi. Pokud nejsou politicky vyprovokováni a pokud definitivně neztratili schopnost vůbec něco starším lidem věřit, dovedou se dnešní mladí lidé zajímat o základní biologické principy ovlivňující naše chování. A tak je i revoltující mládež možno přesvědčit, aby nezavrhovali všechno, čeho si váží jejich rodiče.

Bylo by povýšené si myslit, že čemu rozumím já, to nejsou schopni pochopit ostatní. Neberte prosím na každé slovo v této knížce matematicky přísné měřítko. Každé nebezpečí ztrácí něco

ze své hrozivosti, když se seznámíme s jeho příčinami. A tak věřím a doufám, že tahle knížečka může svým skromným dílem přispět ke zmenšení nebezpečí ohrožujících lidstvo.

Seewiesen, 1972 Konrad Lorenz

1/ STRUKTURÁLNÍ VLASTNOSTI A FUNKČNÍ PORUCHY ŽIVÝCH SYSTÉMŮ

Etologie jako samostatné odvětví vědy vznikla tím, že do výzkumu zvířecího a lidského chování byl zaveden způsob zkoumání a metody, které byly samozřejmé a závazné ve všech ostatních biologických disciplínách už od dob Darwina. Nápadné opoždění tohoto kroku bylo způsobeno sledem události v historii výzkumu chování, o kterých se ještě zmíníme v 8. kapitole o indoktrinaci. Etologie pohlíží na zvířecí a lidské chování jako na jednu z funkcí organismu a organismus je systém, jehož existence i osobitá podoba jsou dílem historického vývoje. Ten se odehrál během vývoje druhů, ve vývinu jedince a u člověka také během kulturních dějin. Budeme-li se ptát po příčině, proč je tento systém utvářen právě jistým způsobem a ne jinak, můžeme nalézt legitimní odpověď pouze v přirozeném výkladu zmíněného vývoje.

Mezi příčinami veškeré organické evoluce hraje vedle procesů mutace a rekombinace genů - největší roli přirozený výběr, selekce. Selekce vede k přizpůsobení neboli adaptaci, což je poznávací proces, kterým si organismus přivlastňuje životně důležité údaje o prostředí, jinými slovy, kterým získává o prostředí znalosti.

Pro živé organismy jsou charakteristické struktury a funkce vzniklé adaptací; v anorganickém světě nic takového nenajdeme. Tato skutečnost vnucuje badateli jeden typ otázky, kterou fyzik ani chemik nezná: "k čemu?". Když ji klade biolog, nehledá tím teleologický smysl, ale ptá se mnohem skromněji po hodnotě, kterou má daný znak pro zachování druhu. Ptáme-li se "k čemu má kočka zahnuté drápy?" a odpovídáme-li "k chytání myší", ptáme se prostě, která funkce, důležitá pro udržení druhu, tento typ drápů u kočky vyšlechtila.

Strávil jsem téměř celý život jako vědec tím, že jsem znovu a znovu podroboval této otázce nejpodivnější struktury a vzorce chování různých zvířat a nacházel jsem stále a stále tutéž přesvědčující odpověď, a proto tíhnu k názoru, že složité a mnohdy. nepravděpodobně vyhlížející formy tělesné stavby a chování vznikly výlučně procesem selekce a adaptace. Pochybnosti mě však přepadnou, vztáhnu-li otázku „k čemu?“ na jisté pravidelně pozorovatelné vzorce chování civilizovaných lidí. K čemu slouží lidstvu jeho bezmezné množení, k čemu honba volné soutěže stupňovaná k šílenství, k čemu narůstající, stále strašlivější zbrojení, k čemu rostoucí změkčilost lidí ve městech atd.? Bližší zkoumání však ukazuje, že všechny tyto dysfunkce jsou ve skutečnosti poruchami jistých speciálních mechanismů chování, které byly původně pro přežití druhu významné. Jinak řečeno, je třeba je chápat jako jevy patologické.

Analýza organického systému, který je základem sociálního chování člověka, je nejobtížnějším a nejctižádostivějším úkolem, jaký si přírodověda může vytyčit, neboť jde o zdaleka nejsložitější systém na Zemi. Zdálo by se, že tento beztak obtížný podnik se stává holou nemožností, je-li navíc lidské chování mnohostranně a nepředvídatelným způsobem překryto a změněno patologickými jevy. Naštěstí tomu tak není. Patologická porucha zdaleka není nepřekonatelnou překážkou analýzy organického systému, naopak je často klíčem, který nám umožní mu porozumět. Z dějin fyziologie známe mnoho případů, kdy si badatel uvědomil důležitost organického systému až poté, kdy jeho patologická porucha vyvolala chorobu. Když se E. T. Kocher pokusil léčit Basedowovu chorobu odstraněním štítné žlázy, způsobil nejprve křeče, neboť se štítnou žlázou odstranil také příštítná tělíska, která regulují metabolismus vápníku. Když tuto chybu napravil, vyvolával stále ještě příliš radikálním vyjmutím štítné žlázy syndrom, který nazval *cachexia thyreopriva*. Tento syndrom vykazoval určitou podobnost s myxedémem, formou slabomyslnosti často se vyskytující v alpských údolích, kde je v pitné vodě nedostatek jódu. Z těchto a podobných výsledků vyplynulo, že endokrinní žlázy vytvářejí systém, ve kterém je doslova všechno spojeno se vším příčinnými vazbami. Každý ze sekretů endokrinních žláz působí zcela specificky na celý organismus, přitom může ovlivňovat jeho metabolismus, růst, chování atp. Proto jsou tyto sekrety nazývány hormony (z řeckého horméin = pobízet). Působení dvou hormonů může být

přesně protichůdné, svým způsobem analogické působení dvou svalů, které uvedou kloub interakcí sil do žádané pozice a udržují ho v ní. Pokud je hormonální rovnováha zachována, nejsou dílčí funkce endokrinního systému patrné. Je-li však harmonie akcí a reakcí soběméně narušena, celkový stav organismu se odchyluje od žádané správné hodnoty a dochází k onemocnění. Nadbytek hormonu štítné žlázy působí Basedowovu chorobu, jeho nedostatek vyvolá myxedém.

Endokrinní systém a historie jeho zkoumání nám poskytuje cenný návod, jak nejlépe postupovat při našem pokusu a porozumět celému systému popudů ovlivňujících lidské chování. Je však jasné, že tento systém je strukturován ve srovnání s endokrinní soustavou mnohem složitěji, protože ta je jeho systémem. Je zřejmé, že člověk má v sobě obrovitý počet nezávislých zdrojů popudů. Značnou část z nich lze odvodit od behaviorálních programů fylogenetického původu, od instinktů. Označovat člověka za "bytost oslabených instinktů", jak jsem to dělal dřív, je zavádějící. Na jedné straně je pravda, že se dlouhé a do sebe uzavřené řetězce vrozených vzorců chování mohou souběžně s fylogenetickým rozvojem schopností učení a vzhledu rozpadat v tom smyslu, že se ztrácí závazné spojení mezi jejich částmi, a ty jsou pak jednajícimu subjektu jednotlivě k dispozici. P. Leyhausen to přesvědčivě ukázal svými pokusy na kočkovitých šelmách. Na druhé straně však ukázal, že současně s tím se každý z těchto fragmentů chování stává autonomním pudem, neboť si vytváří apetenční chování směřující k jeho vlastní realizaci. Je nesporné, že u člověka nejsou instinktivní pohyby pevně pospojovány do dlouhých řetězců. Pokud se však odvážíme extrapolovat z nálezů u vysoce vyvinutých savců, neměli bychom u člověka čekat méně ryze instinktivních popudů než u jiných živočichů, nýbrž naopak víc. Při našem pokusu o analýzu systému musíme v každém případě s touto možností počítat.

Zvláště důležité je to při výzkumu chování, které je zřetelně patologicky narušené. Psychiatr Ronald Hargreaves mně v jednom dopisu napsal, že při pokusech porozumět duševní poruše postupuje metodou dvou otázek a táže se zaprvé, jaký je normální význam (ted' narušeného) systému pro zachování druhu, a za druhé, jaká je povaha poruchy, a zejména zda byla způsobena nadměrnou anebo nedostatečnou funkcí některého dílčího systému. Dílčí systémy organického systému se vzájemně

ovlivňují tak těsně, že je obtížné vést dělicí čáru mezi jejich funkcemi; žádnou z těchto funkcí si nemůžeme představit v normální podobě bez přihlídnutí ke všem ostatním. To je to, co mínil Paul Weiss, když ve své duchaplné knize (The Living System: Determinism Stratified) píše o podřízených systémech: "Systém je všechno, co je natolik jednotné, aby si zasloužilo jméno."

Velké množství lidských popudů je natolik jednotných, že jim hovorový jazyk dal jméno. Slova jako nenávist, láska, přátelství, vztek, věrnost, náklonnost, nedůvěra, důvěra atd. označují stavy odpovídající sklonům ke zcela specifickým vzorcům chování, podobně jak to činí výrazy užívané ve vědeckém výzkumu chování, například agresivita, dominantní pud, teritorialita atd. nebo všechna tzv. vyladění: vyladění k hnízdění, k námluvám, k odletu. Citlivosti naší přirozené mluvy při vyjadřování hlubokých psychologických souvislostí můžeme důvěřovat stejně dobře jako intuici vědce pozorujícího zvířata. Můžeme předpokládat a zprvu to může být jen pracovní hypotéza, že každý z těchto pojmů označujících stav lidské mysli a připravenost k určitým činnostem odpovídá nějakému pudu jako systému; prozatím není tak podstatné, do jaké míry odvozuje ten který pud svou sílu z fylogenetických nebo z kulturních zdrojů. Můžeme předpokládat, že každý z těchto pudů je článkem v dobře uspořádaném, harmonicky pracujícím systému a jako takový je nepostradatelný. Otázka, zda jsou nenávist, láska, věrnost, nedůvěra atd. "dobré" nebo "špatné", je položena bez jakéhokoli porozumění pro chod celku jako systému a je právě tak hloupá, jako kdyby se někdo ptal, jestli je tedy štítná žláza dobrá nebo špatná. Běžná představa, že zmíněné funkce mohou být tříděny na dobré a špatné, že láska, věrnost a důvěra jsou dobré samy o sobě, zatímco nenávist, nevěrnost a nedůvěra jsou samy o sobě špatné, má svůj původ jen v tom, že v naší společnosti je obecný nedostatek prvního a přebytek druhého. Příliš velká láska kazí spoustu nadějných dětí, "věrnost hodná Nibelungů" povýšená na absolutní hodnotu přinesla pekelné důsledky. Erik Erikson nedávno přesvědčivě prokázal nepostradatelnost nedůvěry.

Jedna ze strukturálních vlastností, společných všem vysoce integrovaným organickým systémům, je regulace pomocí tzv. zpětnovazebních cyklů či **homeostáz**. Abychom si ujasnili jejich činnost, představme si ústrojí utvořené z řady systémů. Systémy

své funkce navzájem posilují, a to tak, že systém A podporuje činnost systému B, systém B systému C atd., až nakonec Z zesiluje výkon A. Takový kruh pozitivní zpětné vazby je v nejlepším případě ve stavu labilní rovnováhy. Seběmenší zesílení jediné činnosti musí vést k lavinovitému nárůstu všech systémových funkcí a naopak nejmenší zeslabení k poklesu veškeré aktivity. V technice je už dlouho známo, že takovou nestálou soustavu je možno proměnit ve stálou tím, že se do okruhu zavede jediný článek, jehož působení na další článek v řetězci se zmenšuje úměrně tomu, jak narůstá síla působení článku předcházejícího. Tak je vytvořen **regulační okruh**, **homeostáza** či **negativní zpětná vazba**. Je to jeden z mála procesů, které byly vynalezeny techniky dříve, než je biologové odhalili v organickém světě.

V živé přírodě existuje nesmírné množství regulačních okruhů. Jsou pro uchování života natolik nepostradatelné, že si stěží můžeme představit jeho počátek bez současného vynálezu regulačního okruhu. Okruhy s pozitivní zpětnou vazbou jsou v přírodě vzácné, a pokud se tam vyskytnou, pak jde pouze o rychle narůstající a rychle se vyčerpávající procesy jako třeba lavina nebo stepní požár. Těmto jevům se podobají některé patologické poruchy lidské společnosti připomínající příslovečného červeného kohouta jako zlého pána.

Pod vlivem negativní zpětné vazby regulačního okruhu už není nutné, aby činnost každého ze zúčastněných subsystémů byla udržována přesně na určité úrovni. Malé zesílení nebo zeslabení funkce je snadno vyrovnáno. K nebezpečnému narušení celé soustavy dojde jen tehdy, stupňuje-li nebo zeslabí-li se některá dílčí funkce do té míry, že to homeostáza už nestačí vyrovnat, nebo je-li porušen regulační systém samotný. V následujících kapitolách se seznámíme s příklady obou těchto stavů.

2/ PŘELIDNĚNÍ

Ve zdravém organismu sotva najdeme okruh s pozitivní zpětnou vazbou. Jen život jako celek si může dopřávat - zatím, zdá se, beztréstně - této marnotratnosti. Organický život se postavil do cesty proudu rozplývající se světové energie jako podivuhodná přehrada; požírá **negativní entropii**, chvatně shromažďuje energii, a tím roste. Proces růstu opět umožňuje organickému životu strhávat na sebe stále více energie a dělá to tím rychleji, čím více

jí už uchvátil. Tento proces zatím nepřebujel do katastrofy jenom díky tomu, že nelítné síly anorganického světa, zákony pravděpodobnosti, udržují rozmnožování živých bytostí v mezích, a také protože byly vytvořeny regulační okruhy mezi různými druhy živých organismů. V příští kapitole pojednávající o ničení našeho životního prostředí stručně vysvětlím, jak tyto cykly působí. Nejdřív ale promluvím o bezmezném rozmnožování lidí, neboť některé jevy, kterými se budu zabývat později, patří mezi jeho následky.

Všechny poznatky a statky, které člověk získal tak, že pronikl k podstatě přírody, jež ho obklopuje, pokroky v technologii, v chemických a lékařských vědách, všechno to mělo lidské utrpení ulehčovat, a zatím děsivým a paradoxním způsobem připravuje lidstvu záhubu. Lidstvu hrozí, že se zadusí, což se živým systémům téměř nikdy nestane. Nejstrašnější je, že v této apokalypse jako první zřejmě vezmou za své ty nejvyšší a nejušlechtilejší vlastnosti a schopnosti člověka, právě ty, které jsou právem vnímány jako specificky lidské.

My, kteří žijeme v hustě osídlených kulturních zemích nebo přímo ve velkoměstech, si už ani neuvědomujeme, jak málo máme srdečné, vřelé náklonnosti k druhým lidem. Lidé jsou pohostinní a přátelští, když není jejich kapacita pro sociální kontakty stále přetěžována. Abychom si to uvědomili, musíme jít do vskutku řídké obydlené země, kde sousedy dělí několik kilometrů špatné cesty a navštívit jejich příbytek nepozváni. Uvědomil jsem si to při jednom nezapomenutelném zážitku. Hostil jsem americký manželský pár, povoláním ochránce přírody. Jejich dům leží úplně o samotě v lesích Wisconsinu. Když jsme se právě chystali zasednout k večeři, ozval se zvonek u dveří a já jsem zlostně zvolal: „Kdo to už zase otravuje!“ Šokoval jsem tím své hosty víc, než kdybych vyřkl nejhorší oplzlost. Bylo pro ně pohoršující, že někdo může reagovat na zvonění zvonku jinak než s radostí.

Natěsnání lidských mas v moderních velkoměstech nese určitě velký díl viny na tom, že ve fantasmagorii lidských podob, jak se věčně mění, překrývají a mizí, už nedokážeme spatřit tvář bližního. Naše láska k bližnímu se v masách bližních, kteří jsou příliš blízko, rozplyne beze stopy. Kdo chce ještě vůbec projevovat srdečný a vřelý cit k lidem, musí se soustředit na malý počet přátel, neboť **nejsme utvářeni tak, abychom mohli milovat všechny lidi**, jakkoli je takový požadavek správný a etický.

Musíme si tedy vybírat, to znamená, že si musíme vůči některým jiným lidem, kteří by si právě tak zasloužili naše přátelství, udržovat odstup. Jedna z hlavních starostí některých velkoměstských lidí dnes je, aby se nenechali citově zatáhnout do problémů druhých. Takovému jednání se nikdo z nás nemůže beze zbytku vyhnout, ale lpí na něm už nádech nelidskosti. Připomíná staré americké plantážníky, kteří zacházeli se svými "domácími" černochoy jako s lidmi, zato s otroky pracujícími na plantážích při nejlepším jako s hodnotnými domácími zvířaty. Když tato záměrná clona proti lidským kontaktům zesílí, vede spolu s citovým zploštěním, o kterém pohovořím později, k hroživým projevům naprosté neúčasti, o kterých se denně dozvídáme z novin. Čím větší přelidnění, tím naléhavější nutností je pro jedince stranit se citové účasti, a tak se v největších velkoměstech loupí, vraždí a znásilňuje za denního světla na živých ulicích, aniž by kolemjdoucí zasáhli.

Nahuštění mnoha lidí v těsném prostoru vede nejen skrze vyčerpání a rozmělnění mezilidských vztahů nepřímo k projevům odlidštění, ale bezprostředně také vyvolává agresivní chování. Víme z mnoha pokusů na zvířatech, že vnitrodruhová agrese může být vystupňována zvýšením počtu živočichů v daném prostoru. Kdo nebyl válečným zajatcem nebo osobně nezažil podobné nucené stěsnání lidí, nedovede si představit, jaké intenzity dosahuje za takových okolností malicherná popudlivost. Právě když se člověk chce držet na uzdě a snaží se každý den a každou hodinu chovat zdvořile - to znamená přátelsky - k lidem, se kterými spřátelen není, stupňuje se jeho stav k utrpení. Všeobecná **nevlídnost, kterou můžeme pozorovat ve všech velkoměstech, je jasně úměrná hustotě lidských mas** nakupených na tom kterém místě. Například na velkých nádražích nebo na konečné autobusů v New Yorku dosahuje úděsného stupně. Přelidnění přispívá nepřímo ke všem chorobným stavům a projevům rozpadu, o kterých budeme hovořit v sedmi následujících kapitolách.

Víru, že by se snad vhodným vytrvalým působením ve formě "podmiňování" podařilo **vytvořit nový typ lidí odolných proti účinkům přelidnění, považuji za nebezpečné bláznovství.**

3/ DEVASTACE PROSTŘEDÍ

Lidé podleli široce rozšířenému, avšak mylnému názoru, že příroda je nevyčerpatelná. Každý druh živočicha, rostliny či houby - neboť všechny tyto tři typy organismů hrají v přírodě nezastupitelnou roli - je přizpůsoben svému prostředí. Do tohoto prostředí patří nejen anorganické složky toho kterého místa, ale právě tak i všichni jeho ostatní živí obyvatelé. Všichni živí tvorové nějakého biotopu jsou tedy na sebe vzájemně adaptováni. Platí to i o těch, mezi kterými zdánlivě panuje nepřátelství, jako třeba mezi dravcem a kořistí, požírajícím a požíraným. Při bližším posouzení je zřejmé, že tito tvorové, pohlížíme-li na ně jako na druhy a ne jako na jedince, si navzájem neškodí a někdy dokonce je jejich vazba v zájmu obou. Požírající má pochopitelně žhavý zájem na pokračující existenci druhu, který ho živí, ať je to živočich nebo rostlina. Ostatně dravec není nikdy schopen vyhubit lovené zvíře, neboť poslední pár dravců by zemřel hladem již dávno před tím, než by na poslední pár kořisti vůbec narazil. Klesne-li populační hustota kořisti pod jistou úroveň, dravec vyhyne, což se také naštěstí stalo většině velrybářských koncernů. Když přišel domácí pes dingo do Austrálie a tam zdivočel, nevyhubil žádný druh kořisti, kterým se sám živil, zato však oba velké vačnaté dravce, vakovlka z rodu *Thylacinus* a ďábla medvědovitého z rodu *Sarcophilus*. Tito vačnatci, vyzbrojení strašlivými zuby, byli v boji dingovi nepoměrně nadřazeni, ale se svým primitivním mozkiem potřebovali mnohem vyšší hustotu kořisti než chytřejší divoký pes. Nebyli dingem ukousáni k smrti, ale zahynuli hladem zahubeni v soutěži.

Jen vzácně je rozmnožování určitého živočicha regulováno přímo množstvím dosažitelné potravy. To by totiž bylo neekonomické stejně pro dravce jako pro kořist. Pro rybáře, který žije z výtěžku vodní nádrže, platí moudrá rada: lovit vždy jen do té míry, aby zbylé ryby právě ještě plodily maximum potomstva a nahrazovaly tak vylovené množství. Takové optimum lze však určit jen velmi složitými maximo-minimálními výpočty: bude-li lovit příliš málo, zůstává jezero přeplněno a dorůstá jen málo plůdku; loví-li moc, zůstane příliš málo dospělých ryb, které nestačí zplodit takové množství potomstva, jaké by nádrž dobře uživila. Jak ukázal V. C. Wynne-Edwards ve své knize (*Animal Dispersion in Relation to Social Behavior*), mnoho živočišných druhů hospodářů podobně. Kromě vyznačování teritorií zabraňujícího příliš těsnému soužití mají ještě různé další vzorce chování, které brání nadměrné exploataci využitelné potravní základny.

Není žádnou vzácností, že pro požíraný druh je přítomnost požírajícího vyslovenou výhodou. Tempo rozmnožování rostlin a živočichů sloužících jako potrava je nastaveno na spotřebu konzumenta, takže kdyby tento faktor odpadl, došlo by k narušení jejich životní rovnováhy. Velké zlomy v početnosti, které pozorujeme u rychle se množících hlodavců bezprostředně po dosažení nejvyšší hustoty populace, jsou pro přežití druhu mnohem nebezpečnější než vyvážené udržování střední míry zajišťované probírkou přespočetných zvířat dravci. Avšak symbióza požíraného s požírajícím zachází často mnohem dále. Pro četné trávy je prospěšné, když jsou nakrátko okusovány nebo také sešlapávány velkými kopytníky. Na našich travnících napodobujeme tento proces trvalým sečením a válcováním. Jakmile tyto zásahy ustanou, jsou zmíněné druhy trav brzy nahrazeny jinými, které takové zacházení nesnášejí, ale jinak jsou průbojnější. Mezi dvěma formami života může být zkrátka též vztah vzájemné závislosti, jaký existuje mezi člověkem a jeho domácími zvířaty či kulturními rostlinami. Zákony, jimiž se tyto interakce řídí, jsou často velmi podobné zákonům lidské ekonomiky - jak to také zní v termínu, kterým označila biologická věda nauku o těchto interakcích: jmenuje se **ekologie**. Jeden ekonomický pojem, o kterém si řekneme víc později, se ale v ekologii zvířat a rostlin nevyskytuje - totiž drancování.

Interakce mnoha druhů živočichů, rostlin a hub obývajících jednu lokalitu a tvořících živé společenství čili biocenózu jsou nesmírně rozmanité a složité. Adaptace různých druhů organismů, které bylo dosaženo během doby, jejíž trvání odpovídá geologickým epochám a ne měřítkům lidských dějin, vedla ke stavu rovnováhy, která je právě tak obdivuhodná jako snadno narušitelná. Proti nevyhnutelným poruchám působeným vlivy počasí a podobnými faktory zajišťuje tuto rovnováhu řada regulačních procesů. Žádná z pomalých změn vyvolaných například evolucí druhů nebo pozvolnou změnou klimatu nemůže ohrozit rovnováhu ekosystému. Náhlé vlivy, i když navenek nepatrné, mohou však mít nečekaně velké, ba katastrofální následky. Zdánlivě neškodný druh živočicha zavlečený do cizího prostředí může doslova zpustošit rozsáhlé oblasti, jako v Austrálii králíci. Tam se provinil zásahem do rovnováhy ekosystému člověk. K podobným následkům může vzácněji dojít i bez jeho zásahu.

Ekologie člověka se mění několikrát rychleji než ekologie ostatních organismů: Tempo diktuje technologický pokrok, který nabírá obrátky geometrickou řadou. Pod tímto tlakem se člověk nemůže vyhnout zásadním změnám v prostředí, a tak působí až příliš často úplné **zhroucení biocenózy**, ve kterých a ze kterých žije. Výjimkou z tohoto pravidla je několik málo divokých kmenů, například někteří jihoameričtí Indiáni, kteří žijí v pralese jako sběrači a lovci, nebo obyvatelé některých ostrovů Oceánie, kteří se trochu věnují zemědělství, ale hlavně se živí kokosovými ořechy a mořskými živočichy. Tyto lidské kultury ovlivňují své biotopy podobně, jako to dělají jiné živočišné druhy. To je jeden teoreticky možný způsob, jak může žít člověk v rovnováze se svým biotopem. Nebo si jako rolník a chovatel dobytka vytvoří úplně novou biocenózu přizpůsobenou svým potřebám, která může být v zásadě stejně životaschopná jako ta, která vznikla bez jeho přičinění. To platí pro některé staré rolnické kultury, ve kterých lidé vlastní po mnoho generací tutéž zemi, mají ji rádi a na základě celkem dobrých ekologických znalostí, získaných v praxi, vracejí půdě, co z ní berou.

Zemědělec totiž ví něco, co celé civilizované lidstvo, zdá se, zapomnělo: že zdroje pro život na celé planetě nejsou nevyčerpatelné. Až když se v Americe v důsledku větrné eroze, která následovala po drancování, proměnily široké rozlohy orné půdy v poušť, když se z velkých oblastí odlesněním staly nehostinné krasové skály, když vyhynul bezpočet užitečných živočišných druhů, byl tento fakt znovu uznán, především protože velké podniky zemědělského, rybářského a velrybářského průmyslu začaly jeho důsledky bolestně pociťovat z komerčního hlediska.

Chvat dnešních dnů neponechává lidem čas na to, aby si předem promysleli a ověřili, co se chystají dělat. A pak jsou ještě naivně hrdi na to, že jsou muži činu, a zatím ve skutečnosti přírodu a sebe samé ničí. Zločiny se dnes dějí všude, kde se používají chemické prostředky, například při ničení hmyzu v zemědělství a ovocnářství, ale se stejnou krátkozrakostí také ve farmakologii. Imunologové mají vážné pochyby o běžně užívaných lécích. Některá odvětví chemického průmyslu nevybíravě těží z touhy po okamžitém uspokojení požadavků a distribuuují s lehkomyšlností až zločinnou prostředky, jejichž dlouhodobý účinek nelze vůbec předvídat. Co se týče budoucnosti zemědělství z hlediska

ekologie, panuje téměř neuvěřitelná bezstarostnost a totéž platí pro oblast medicíny. Kritici, kteří varovali před neuváženým používáním jedů, byli nejhanebnějším způsobem zdiskreditováni a umlčeni.

Když civilizované lidstvo ve slepém vandalismu ničí živou přírodu, jež ho obklopuje a živí, ohrožuje samo sebe ekologickým zruinováním. Patrně si začne uvědomovat své chyby, až když je pocítí ekonomicky, to však už bude nejspíš pozdě. Nejméně ze všeho si všímá toho, jak dalece poškozuje tento barbarský proces jeho mysl. Všeobecné a rychle se šířící odcizení civilizovaného člověka živé přírodě nese velký díl viny na jeho vzrůstajícím estetickém a etickém úpadku. Kde by se v dospívajícím člověku vzala úcta před čímkoli, když všechno, co kolem sebe vidí, je lidský výrobek, a to levný a ošklivý výrobek? Dokonce i pohled na hvězdnou oblohu zastiňují lidem ve městech mrakodrapy a chemicky znečištěná atmosféra. Pak není možno se divit, že postup civilizace jde ruku v ruce s politováníhodným znetvářením měst a venkova. Srovnajme staré jádro jakéhokoli evropského města s jeho moderní periferií nebo srovnajme toto předměstí, tuhle hanbu civilizace zakusující se do okolního venkova, s vesnicemi, které ještě nebyly napadeny. Objektivně nahlíženo a matematicky namísto esteticky vzato spočívá rozdíl v zásadě ve **ztrátě informace**.

Buňka zhoubného nádoru ztratila tu genetickou informaci, kterou potřebuje, aby byla schopna hrát svou roli jako užitečný člen zájmové komunity celého těla. Zhoubná buňka se tak chová jako jednobuněčný živočich nebo lépe řečeno jako mladá embryonální buňka. Chybějí jí speciální struktury a bezohledně a neohraničeně se rozmnožuje, takže nádorová tkáň prorůstá do dosud zdravé sousední tkáně a ničí ji. Podobnosti mezi obrazem městské periferie a nádorem jsou očividné. V obou případech obsahují dosud zdravé části mnoho velmi různých, ale jemně diferencovaných a vzájemně se doplňujících struktur, které vděčí za svou moudrou vyrovnanost informacím nashromážděným během dlouhého vývoje; zato v prostorech zpustošených nádorem nebo moderní technologií dominuje v obraze jen několik málo extrémně jednoduchých konstrukcí. Letecký snímek moderního předměstí, jehož monotónní domy byly navrženy architekty bez kulturního citu, bez valného přemýšlení a ve spěchu soupeření, se beznadějně podobá histologickému obrazu kompletně

uniformních, strukturálně chudých nádorových buněk. Proces, v němž lidstvo závodí se sebou samým, předmět příští kapitoly, má na stavbu obydlí zničující účinek. Nejen komerční důvody, že totiž hromadně vyráběné stavební součásti vyjdou levněji, ale i vše nivelizující móda, vedou k tomu, že na okrajích měst všech civilizovaných zemí vyrůstají po statisících masové příbytky, které jsou od sebe k rozeznání jen podle čísla a nezaslouží si jméno domy, protože jsou to přinejlepším baterie kotců pro užitkové lidi, máme-li užít výraz analogický termínu užitková zvířata.

Chovat nosné slepice v bateriích platí oprávněně za krutost ke zvířatům a hanbu naší kultury. Zato připisovat stejný osud lidem je bez omezení dovoleno, ačkoli právě člověk snáší takové doslova nelidské zacházení nejhůř. Aby si normální člověk mohl cenit sebe sama, právem požaduje **zachování své individuality**. Není fylogeneticky konstruován jako mravenec nebo termit., který je anonymním a zaměnitelným prvkem mezi milióny prvků absolutně podobných - takovou existenci nesnese. Stačí se pozorně podívat na zahrádkářskou kolonii a sledovat, jaký výraz tam nalézá snaha člověka **vyjádřit svou osobnost**. Obyvatelům kotců pro užitkové lidi zbývá jen jedna cesta, jak si zachovat sebeúctu: zapudit existenci mnoha stejných spolutrpiteľů ze svého vědomí, uzavřít se před svými sousedy do ulity. V mnoha obřích panelácích byly mezi balkóny jednotlivých bytů postaveny zástěny, za kterými se soused stává neviditelným. Člověk se s ním nemůže a nechce stýkat "přes plot", příliš se obává, že v něm spatří obraz svého vlastního zoufalství. **Žití v masách tak vede k osamělosti a lhostejnosti vůči bližnímu.**

Estetické a etické cítění jsou zřejmě spolu úzce spjaty a lidé, kteří musejí žít v popsaných podmínkách, trpí nepochybně zakrněním obou. Zdá se, že jak krása přírody, tak i krása okolního kulturního prostředí vytvořeného člověkem jsou nutné k tomu, aby lidé zůstali duševně a duchovně zdraví. Totální slepota ducha k čemukoli krásnému, která se všude tak rapidně rozmáhá, je duševním onemocněním, jež je nutno brát vážně, protože ruku v ruce s ní jde necitlivost k tomu, co je eticky zavrženíhodné.

U lidí, rozhodujících o výstavbě ulice, elektrárny či továrny, kterou bude navždy zničena krása celého rozlehlého kusu země, nehrají estetické úvahy vůbec žádnou roli. Všichni, od předsedy obecní rady malé vesničky až po ministra financí velkého státu, jsou naprosto zajedno v tom, že kráse přírody nesmí být obětován

žádný ekonomický, neřkuli politický prospěch. Těch pár ochránců přírody a vědců, jejichž oči vidí hrozící zkázu, je úplně bezmocných. Pár parcel nahoře u lesa, které patří obecní radě, stoupne v ceně, dovedeme-li k nim silnici; a tak bublající potok vinoucí se klikatě vesnicí bude sveden do roury, srovnán a překryt betonem a překrásná venkovská cesta se stane ponurou předměstskou ulicí.

4/ BĚH O ZÁVOD SE SEBOU SAMÝM

Na začátku první kapitoly jsem vysvětlil, proč je v živých systémech k zachování stálého stavu nepostradatelná funkce regulačních cyklů či negativní zpětné vazby. Vysvětlil jsem také, proč cykly pozitivní zpětné vazby znamenají stálé nebezpečí vzniku lavinovité reakce. Zvláštní případ pozitivní zpětné vazby nastává, když spolu soutěží jedinci téhož druhu prostřednictvím selekce. Na rozdíl od selekce působené faktory zevního prostředí působí vnitrodruhová selekce změny genofondu, které nejen že neposilují vyhlídky druhu na přežití, nýbrž je ve většině případů znatelně oslabují.

Můj učitel Oskar Heinroth ilustroval důsledky vnitrodruhové selekce příkladem křídelních per letek samce bažanta arguse (*Argusianus argus*). Při námluvách rozestře kohout letky a předvádí je slepici podobně jako páv svůj vějíř, který je tvořen z per, zvaných vrchní krovky ocasní. U páva, stejně jako u bažanta arguse, závisí volba partnera výlučně na slepici, která dává přednost kohoutovi s nejvýraznější ozdobou a nejvytrvalejším dvořením. Zatímco však vějíř páva se při letu složí do víceméně rovného svazku per, který letu příliš nepřekáží, prodloužené samčí letky arguse let téměř znemožňují. Úplné neschopnosti letu zřejmě zabránil selekční tlak v opačném směru vykonávaný pozemními dravci, jejichž činnost tak přebírá nutný regulující účinek.

Oskar Heinroth říkával charakteristickým drsným způsobem: "Hned po letkách kohouta arguse následuje jako nejstupidnější produkt vnitrodruhového výběru pracovní tempo moderního člověka." V době svého vzniku mělo toto tvrzení ještě prorocký charakter, dnes však už skutečnost tuto předpověď daleko překonala. U zmíněného bažanta i u mnoha zvířat s podobnými útvary zabraňují vlivy prostředí tomu, aby byly tyto druhy vnitrodruhovou selekcí vehnány na monstrózní cestu vývoje

směrem ke katastrofě. V kulturní evoluci lidstva však žádné takové ozdravující regulační síly nepůsobí. Člověk se ke svému neštěstí naučil ovládat všechny síly svého zevního prostředí, avšak o sobě toho ví tak málo, že je bezmocně vydán na milost ďábelskému působení vnitrodruhového výběru.

Přísluví *Homo homini lupus* - Člověk člověku vlkem - stejně jako Heinrothova prűpovídka nevyjadřuje plně míru věcí. Člověk jakožto jediný selekční faktor dalšího vývoje svého vlastního druhu si naneštěstí působí více škody, než by dokázal ten nejnebezpečnější dravec. Žádný biologický faktor dosud nepůsobil tak jako **soutěžení mezi člověkem a člověkem**. Toto soutěžení pracuje **přímů proti všem tvořivým silám přírody**. Nemilosrdnou ďábelskou pěstí komerčních úvah přehlížejících jiné hodnoty jsou ničeny téměř všechny hodnoty, které příroda vytvořila.

Pod tlakem mezilidského soupeření bylo vše, co je dobré a užitečné pro lidstvo jako celek i pro jednotlivého člověka, zcela odsunuto stranou. Drtivá většina lidí si dnes **cení pouze toho, co přináší zisk** a čím je možno přetrumfnout svého bližního v bezuzdném soutěžení. Každý prostředek sloužící tomuto cíli se klamně zdá být hodnotou. Ničivý **blud utilitarismu** lze definovat jako **záměnu prostředků a cíle**. Peníze jsou původně pouhé prostředky. I hovorová řeč to dosud vyjadřuje rčením: "Má na to prostředky". Kolik lidí by však dnes pochopilo, kdybychom se jim pokoušeli vysvětlit, že peníze samy o sobě nemají žádnou hodnotu? Totéž platí o čase: rčení "čas jsou peníze" znamená pro všechny ty, jimž jsou peníze absolutní hodnotou, že každá vteřina ušetřeného času představuje ekvivalentní cenu. Jsme-li schopni postavit letadlo, které přeletí Atlantik za poněkud kratší dobu, pak se nikdo neptá, jakou cenu zaplatíme nezbytným prodloužením rozjezdové dráhy, vyšší rychlostí při odletu a přistání a s tím zvýšeným rizikem, množstvím hluku atd. Všeobecně se soudí, že úspora půlhodiny je hodnotou sama o sobě a že pro ni nemůžē být žádná oběť příliš velká. Každý výrobce automobilů si musí dát pozor, aby jeho nejnovější model byl o něco rychlejší než ten předešlý; je třeba pak rozšířit silnice, přestavět zatáčky, to všechno údajně v zájmu bezpečnosti, ale ve skutečnosti jen proto, abychom se mohli řídit ještě rychleji a ještě nebezpečněji.

Musíme se zeptat sami sebe, co škodí po duševní stránce modernímu lidstvu víc, zda jeho zaslepená hrabivost, nebo jeho zničující spěch. Ať to či ono, vládnoucí kruhy všech politických

zaměření očividně podporují obojí a stimulují do chorobných rozměrů každou motivaci, která nutí lidi soutěžit. Pokud je mi známo, nebyla dosud provedena žádná hlubinně psychologická analýza této motivace. Pokládám však za pravděpodobné, že kromě touhy po majetku a vyšším sociálním postavení hraje tu také podstatnou roli strach. Strach, že budu předstižen v soutěži, strach z chudoby, strach, že se chybně rozhodnu a nebudu už na vyčerpávající situaci stačit. Úzkost v kterékoli podobě je jistě tím základním faktorem, který podlamuje zdraví moderního člověka, zvyšuje krevní tlak, působí atrofii ledvin, časně srdeční infarkty a jiné rozkošné věci. Člověk spěchá nejen pro svou lačnost; sebelákavější slast by ho nepřiměla k sebepoškozování; spěchá, protože je čímsi hnán. Co ho žene, to může být jedině úzkost.

Úzkostný spěch a spěchající úzkost zbavují člověka jeho nejpodstatnějších vlastností. Jednou z nich je reflexe. Ve své práci Vrozené základy učení jsem v roce 1969 popsal, jaký klíčový význam v tajemném procesu vývoje člověka měl okamžik, kdy bytost zvědavě pátrající v okolním světě objevila najednou v zorném poli sebe sama. Tento **objev vlastního já (reflexe)** s sebou ještě zdaleka nemusí nést údiv nad nesamozřejmostí samozřejmého, který znamená **zrod filozofie**. Ale už to, že ruka, která se dotýká a chápe věci, byla mezi těmito věcmi spatřena a také pochopena jako součást vnějšího světa, muselo vytvořit nové spojení, jehož důsledky byly epochální. **Bytost, která dosud neví o vlastním já, není s to rozvinout pojmové myšlení, řeč, svědomí ani morálku založenou na odpovědnosti.** Bytosti, která s reflexí přestává, hrozí ztráta všech těchto specificky lidských vlastností a aktivit.

Jedním z nejhorších účinků spěchu nebo úzkosti, která ke spěchu žene, je zřejmá neschopnost moderního člověka **strávit bytí i jen krátký čas o samotě.** Vyhýbá se úzkostně každé možnosti zamyslet se nad sebou a ponořit se do sebe, jako kdyby se obával, že by mu reflexe mohla ukázat děsivou vlastní podobiznu, jak to klasicky popsal Oscar Wilde v Obrazu Doriana Graye. Jediným vysvětlením pro šířící se **touhu po rámusu**, která je u dnešních nervově labilních lidí paradoxem, je **nutnost cosi přehlušit.** Když jsme šli jednou s mou ženou lesem, vyrušilo nás znenadání vřískání tranzistorového rádia, které se rychle přibližovalo. Zanedlouho se objevil jeho majitel, asi šestnáctiletý osamělý cyklista a manželka poznamenala: "Asi se bojí, aby

neslyšel zpívat ptáky." Domnívám se, že měl jenom strach, aby se na chvíli nesešel se sebou samým. Proč by se jinak docela intelektuálně nároční lidé dívali raději na bezduché reklamní pořady v televizi, než aby pobýli chvíli ve vlastní společnosti? Zcela jistě, protože jim to pomáhá **potlačit reflexi**.

Lidé trpí nervovým a duševním přetížením, které na ně soutěží s ostatními lidmi uvaluje. I když jsou od nejranějšího mládí cvičeni v tom, aby ve vši té šílené přemíře soutěžení spatřovali pokrok, jsou to právě ti nejpokrokovější, v jejichž očích je nejvíce paniky. A na infarkt umírají nejdříve právě ti nejvýkonnější, kteří jdou nejvíce s duchem doby.

I kdybychom z neoprávněného optimismu předpokládali, že přelidnění Země nebude stoupat tou měrou, která dnes hrozí, musíme uznat, že samotný ekonomický závod člověka se sebou samým stačí k tomu, aby ho úplně zničil. **Každý cyklus s pozitivní zpětnou vazbou vede dříve nebo později ke katastrofě** a proces, o němž uvažujeme, obsahuje takových cyklů hned několik. Kromě komerčního vnitrodruhového výběru na stále rychlejší pracovní tempo tu působí další nebezpečný cyklus, na který upozornil v několika knihách Vance Packard a který vede k progresivnímu stupňování lidských potřeb. Každý výrobce se ze zřejmých důvodů snaží u spotřebitele vystupňovat potřebu právě toho zboží, které sám vyrábí. Řada "vědeckých" výzkumných ústavů se zabývá pouze tím, jakými prostředky nejlépe dosáhnout tohoto **zvrhlého cíle**. Z důvodů uváděných v 1. a 7. kapitole je obří masa konzumentů natolik nesoudná, že se nechá řídit metodami, které vycházejí z výsledků výzkumu reklamy a veřejného mínění. Nikdo například neprotestuje proti tomu, že s každou tubou zubní pasty a s každou žiletkou musí současně zakoupit obal, který slouží pouze reklamě a často stojí mnohem víc než samotný výrobek.

Důsledky přepychu, k němuž vede bludný kruh stoupající nabídky a poptávky, **dříve či později zruinují západní svět**, zejména Spojené státy. Národy Západu nakonec nebudou schopny obstát v soutěži s národy Východu, méně zhýčkanými a zdravějšími. Kapitalističtí držitelé se drží stále stejné krátkozraké politiky: odměňují spotřebitele vyšší "životní úrovní" za to, že pokračují v nervy drásající a krevní tlak zvyšující soutěži se svými bližními.

Přepych vede ještě k jiným zhoubným jevům, které popíšeme v následující kapitole.

5/ VYHASNUTÍ CITŮ

U všech zvířat, která jsou schopna vytvářet podmíněné reakce, k tomu dochází působením dvou vzájemně protichůdných druhů podnětů: za prvé jsou to podněty posilující učení, které jim předcházelo, a za druhé podněty, které ono učení oslabují nebo úplně potlačují. U člověka je působení prvního druhu podnětů spojeno s pocity slasti, působení druhého druhu s pocity nepříjemnými. Také u jiných vyšších živočichů je můžeme bez přehnané antropomorfizace popsat jako odměnu a trest.

Proč pracuje fylogeneticky vyvinutý program tohoto druhu učení s dvěma druhy podnětů a ne jednoduše s jedním? Odpovědi na tuto otázku se různí. Nejvíce se nabízí, že se efektivnost procesu podmiňování zdvojnásobí, je-li organismus schopen vyvodit přiměřené důsledky ne jenom z úspěchu nebo jen z neúspěchu, ale z obou. Jiná možná odpověď zní: jde-li o to udržet organismus mimo dosah škodlivých vlivů a udržet se v podmínkách optimální teploty, světla, vlhkosti atd., pak úplně postačí působení podnětů trestajících. Vidíme skutečně, že všechny snahy organismů po dosažení nějakého optima, to znamená snahy vyhnout se určitému typu nepříjemných podnětů (proto je Wallace Craig nazývá averzemi), se uskutečňují právě tímto způsobem. Chceme-li však u zvířete nacvičit specifický vzorec chování, i kdyby se jednalo třeba jen o prosté vyhledání úzce vymezeného prostoru, bude obtížné toho dosáhnout pouze podněty vyvolávajícími negativní reakce. Snáze přilákáme zvíře na žádané místo pomocí odměny. Wallace Craig upozornil, že evoluce použila metody odměny ve všech případech, kdy se má zvíře naučit vyhledávat velmi specifické podnětové situace, jako například ty, které vedou k páření nebo k příjmu potravy.

Tato vysvětlení podvojného principu odměny a trestu platí jen do jisté míry. Další a určitě nejdůležitější funkce principu příjemné - nepříjemné se nám ukáže teprve tehdy, když tento princip přestane pracovat, a tím způsobí patologickou poruchu. V historii medicíny a fyziologie se často stalo, že na existenci určitého fyziologického mechanismu upozornila teprve jeho porucha vedoucí k jeho onemocnění. Natrénuje-li si zvíře určité chování pomocí posilujícího účinku odměny, naučí se tím snést momentální nepříjemnost pro pozdější uspokojení. Řečeno objektivně, podstupuje bez reakce takové podnětové situace, které by bez předchozího pozitivního podmínění dané chování

potlačovaly a odnaučily. Aby získal lákavou kořist, provede pes nebo vlk to, co by jinak dělal jen velmi nerad: poběží trním, skočí do studené vody nebo se vystaví nebezpečím, kterých se prokazatelně bojí. Význam zmíněných mechanismů negativního podmiňování spočívá zřejmě v tom, že tvoří protiváhu procesu posilování. Zabraňují zvířeti, které hledá odměňující podnětovou situaci, aby podstupovalo oběti a rizika nepřiměřená očekávané odměně. Organismus si nemůže dovolit zaplatit cenu, která se nevyplatí. Vlk si nemůže dovolit jít na lov za nejmrazivější bouřlivé noci polární zimy a zaplatit za potravu omrzlou tlapou. Ale za jistých okolností může riziko podstoupit, například je-li zvíře na pokraji vyhladovění a musí vsadit všechno na poslední kartu, pokud chce přežít.

Účelem protichůdného působení odměny a trestu, příjemného a nepříjemného, je zvážit, jakou cenou by byl určitý zisk zaplacen. Zřetelně to vyplývá z toho, že intenzita obou principů se mění podle ekonomické situace organismu. Je-li například všude nadbytek potravy, poklesne její lákavost natolik, že zvířeti nestojí ani pár kroků za to, aby jí dosáhlo. Sebenepatrnější nepříjemný podnět pak dokáže touhu po žrádle blokovat. A naopak, táž přízpůsobivost mechanismu slasti a strasti umožní organismu, aby v nouzi zaplatil za dosažení životně nezbytného cíle i výjimečně vysokou cenu.

Aparát, který u všech vyšších organismů zajišťuje tuto životně důležitou adaptaci chování na "tržní situaci", má bezpochyby také ty základní fyziologické vlastnosti, které najdeme téměř u všech podobně složitých neurosenzorických organizací. Za prvé: podléhá principu přivykání neboli senzorické adaptace, tzn. že kombinace podnětů, která se vyskytuje mnohokrát po sobě, postupně ztrácí svou účinnost. Podstatné přitom je, že prahová hodnota reakcí na jiné, třeba i velmi podobné podnětové situace se nemění. Druhou obecně platnou vlastností zmíněného adaptačního mechanismu je setrvačnost. Když se tento mechanismus například nakupením vysoce nepříjemných podnětů vychýlí z rovnováhy a pak tyto podněty náhle ustanou, nevrací se do normálního klidového stavu postupně tlumenou křivkou, ale přestřelí zprvu na opačnou stranu. Zaznamenaná tak prosté ukončení nepříjemné zkušenosti jako značnou slast. Pěkně to vystihuje starý rakouský selský žert: "Dneska udělám našemu psisku ohromnou radost: nejdřív ho pořádně ztluču a potom přestanu."

Jak přivykání, tak setrvačnost systému slasti a strasti jsou pro naše další úvahy důležité, protože mohou - ve spojení s některými jeho dalšími vlastnostmi - vést v životních podmínkách moderního civilizovaného člověka k nebezpečným poruchám ekonomie slasti a strasti. Dříve než o těchto poruchách pojednáme, musíme něco říct o zmíněných dalších vlastnostech mechanismu slasti a strasti. Ty se odvozují z ekologických podmínek, které převládaly v době, kdy se tento mechanismus spolu s mnoha dalšími vrozenými programy lidského chování vyvíjel. Život člověka byl v té době obtížný a nebezpečný. Jako lovec a masožravec byl neustále závislý na úlovku, tedy na přízni náhody, téměř stále hladový a nikdy si nebyl potravou jist. Jako tropická bytost postupně pronikající do chladnějších zeměpisných šířek musel značně trpět podnebí a se svými primitivními zbraněmi neměl převahu nad velkými soudobými šelmami; musel žít v trvalém stavu úzkostné bdělosti.

Za těchto podmínek bylo mnohé z toho, co dnes považujeme za hříšné nebo přinejmenším opovržením hodné, naprosto správnou, ba životně nutnou strategií přežití. Přezírání bylo ctností, neboť když konečně padlo do pastí velké zvíře, nejrozumnější věcí, kterou mohl člověk udělat, bylo nacpat se, jak jen to šlo. Totéž platilo i o smrtelném hříchu lenosti: ulovení kořisti bylo natolik vyčerpávající, že nebylo radno vydávat víc energie, než bylo bezpodmínečně nutné. Nebezpečí obklopující člověka na všech stranách byla natolik hrozná, že bylo nezodpovědnou pošetilostí podstupovat jakékoli zbytečné riziko a úzkostlivá opatrnost, hraničící se zbabělostí, byla jedinou rozumnou zásadou veškerého jednání. Krátce řečeno, v dobách, kdy se programovala většina instinktů, které v nás přežívají dodnes, neměli naši předchůdci zapotřebí mužně nebo rytířsky vyhledávat obtíže a nebezpečí, neboť se jim jich dostávalo tak jako tak v míře sotva únosné. Fylogeneticky vyvinutý mechanismus slasti a strasti nutil člověka důsledně se vyhýbat nebezpečím a výdeji energie, kde to jen šlo, což byly tehdy principy naprosto účelné.

Přináší-li tentýž mechanismus v podmínkách moderní civilizace ničující následky, je to způsobeno jeho fylogenetickou konstrukcí a jeho dvěma zmíněnými fyziologickými vlastnostmi, **přivykáním a setrvačností**. Už v dávných dobách rozeznali i mudrci správně, že není člověku k užitku, je-li jeho usilování o slast a vyhýbání se strastem příliš úspěšné. A už v mnoha vysoce rozvinutých

kulturách minulosti byli lidé nanejvýš zběhlí ve vyhýbání se takovým podnětovým situacím, které vyvolávají nepříjemnou zkušenost. To však může vést k nebezpečné změkčilosti, která nejednou dokonce přivodila pád civilizace. Lidé už dávno objevili, že mohou rafinovaným kombinováním podnětů zvýšit účinek situace vyvolávající slast a jejich stálým obměňováním zabránit otupení smyslů přivykáním. Tento objev, k němuž došla každá rozvinutější civilizace, vede k neřesti. Ta však není pro kulturu zdaleka tak destruktivní jako změkčilost, i když moudří lidé, kteří odjakživa kázali proti oběma slabostem, většinou kladli hlavní důraz na neřest.

Vývoj moderní technologie a zvláště farmakologie pomáhá v nevídaném měřítku lidské snaze vyhýbat se nepříjemným zkušenostem. Už si ani plně neuvědomujeme, jak dalece jsme se stali závislími na moderním komfortu; bereme jej jako samozřejmost. Nejskromnější posluhovačka by se okamžitě dotčeně vzbouřila, kdybychom jí nabídli pokoj s vytápěním, osvětlením a hygienickými možnostmi, se kterými by se byla spokojila markýza de Pompadour. I ti z nás, kteří jsou nejpevněji přesvědčeni o přednostech starých zlatých časů a o výchovné hodnotě spartánského života, by své názory pozměnili, kdyby se měli podrobit chirurgické operaci vedené způsobem obvyklým před 2 000 léty.

S postupujícím ovládnutím svého okolí změnil moderní člověk tržní situaci své ekonomie slasti a strasti ve směru stále vzrůstající přecitlivělosti ke všem nepříjemným situacím a právě takové otupělosti vůči příjemným zážitkům. Z nejrozumnějších důvodů má tento stav zkázonosný efekt.

Rostoucí neochota snášet strasti spolu se sníženou lákavostí slasti má za následek, že lidé ztrácejí schopnost vkládat nepříjemnou práci do díla, které slibuje slast až někdy v budoucnosti. Proto se setkáváme s netrpělivým požadavkem okamžitého uspokojení všech klíčících přání. Naneštěstí je tato touha všemi způsoby podporována výrobci a obchodními podniky a konzumenti si kupodivu neuvědomují, do jaké míry jsou zotročováni například "výhodným" systémem nákupu na splátky.

Ze zřejmých důvodů přináší nutná potřeba **okamžitého uspokojení** zvláště zhoubné následky v oblasti sexuálního chování. Se ztrátou schopnosti sledovat vzdálený cíl mizí i jemně

odstupňované vzorce chování při námluvách a tvoření dvojic. Platí to nejen o instinktivních, ale i o kulturně vzniklých vzorcích, tedy nejen o těch vzorcích chování, které se vyvinuly během fylogeneze k tomu, aby udržely pár pohromadě, ale i o specificky lidských normách chování, které plní analogické funkce v civilizovaném životě. Výsledným vzorcem chování je okamžitá kopulace, mnohými dnešními filmy glorifikovaná a vydávaná za normu. Není však výstižné označovat takové chování za zvířecí, neboť u vyšších živočichů je podobné chování zjevem krajně řídkým. Je charakteristické pouze pro domácí zvířata, protože v zájmu snadného a rychlého rozmnožování vyšlechtil člověk formy zbavené všech vysoce diferencovaných vzorců chování při tvorbě párů.

Jak už bylo řečeno, je vlastností mechanismu ekonomie slasti a strasti setrvačnost a z ní vyplývající efekt kontrastu. Přehnaná touha vyhnout se nepříjemné zkušenosti za každou cenu vede nevyhnutelně k tomu, že se stávají nedosažitelnými jisté formy slasti závislé na kontrastním efektu. Goethův hledač pokladů říká, že skutečný svátek přichází teprve po týdnech dřiny; téhle moudrosti však hrozí zapomenutí. Je to především **radost, která se při slabošském vyhýbání se nepříjemnostem stává nedosažitelnou**. Psycholog Helmuth Schulze si povšiml významného faktu, že se ve Freudových pracích nevyskytuje slovo radost; pouze slast. Schulze říká, že když se zpocením a vyčerpáním, s odřenými rukama a bolavými nohama dostaneme na vrchol nepřístupné hory a víme, že ještě nebezpečnější a obtížnější sestup leží před námi, neprožíváme slast, ale jednu z největších radostí na světě. Bez zaplacení ceny vytrvalého překonávání nepříjemného můžeme ještě tak dosáhnout slasti, nikoli však radosti, té jiskry boží. Dnešní stále se šířící neochota snášet strast mění přirozené vrcholy a úžlabiny lidského života v uměle zplanýrovanou rovinu, mohutné vlny hor a údolí se stávají sotva znatelným zachvěním a světlo a stín jednotvárnou šedí. Stručně řečeno, tato neochota nést strasti plodí smrtelnou nudu.

Zdá se, že toto vyhasínání citů zvláštním způsobem ohrožuje ty radosti a utrpení, které nezbytně provázejí naše sociální vztahy k partnerům a dětem, k rodičům, příbuzným a přátelům. Dohad vyslovený Oskarem Heinrothem v roce 1910, že naše chování k rodině a přátelům, náš způsob dvoření a vytváření přátelských vztahů jsou procesy čistě vrozené a mnohem původnější, než se

obecně věří, se ukázal podle výsledku moderního etologického výzkumu naprosto správným. Dědičné naprogramování všech těchto složitých vzorců chování zahrnuje nejen slast, ale také mnoho utrpení. Přání vyhnout se utrpení znamená odloučení od podstatné složky lidského života. Tato tendence je nebezpečně posilována již popsaným důsledkem přelidnění, totiž snahou nenechat se ničím citově svázat. V některých kulturách projevuje přání vyhnout se smutku za každou cenu své bizarní a zlověstné účinky v **postojích ke smrti milované osoby**. Ve většině americké populace je reakce na smrt vytěšňována ve freudovském smyslu; zemřelý náhle zmizel, už se o něm nemluví, bylo by to vlastně netaktní a **lidé se tedy chovají tak, jako kdyby byl nikdy neexistoval**. Ještě děsivější je **vystrojení mrtvého**, které popisuje Evelyn Waugh ve své kruté satíře Milovaný. **Mrtvola je tam dovedně nalíčena a patří k dobrému tónu obdivovat její atraktivní vzhled**.

Ve srovnání s ničivými účinky, jaké má na pravou lidskost tak dalekosáhlé vyhýbání se strasti, jsou následky stejně bezuzdného bažení po slasti téměř neškodné. Dalo by se říct, že moderní civilizovaný člověk je příliš bezkrevný a blazeovaný, než aby vyvinul nějakou význačnou neřest. Protože k neustálému poklesu schopnosti zakoušet slast dochází hlavně **přivykáním si na silné a stále silnější podnětové situace**, nepřekvapuje nás, že **otupení lidé vyhledávají stále nové podněty**. Člověk tak baží po stále novém téměř ve všech vztazích, které je schopen ve svém okolí navazovat. Pro člověka nakaženého touto civilizační chorobou **ztrácí svou přitažlivost vše, co určitou dobu vlastnil**, ať už se jedná o pár bot, oblek, auto nebo i přítele, partnera, ba dokonce i vlast. Mnoho Američanů prodá při stěhování bez zaváhání všechny své věci a koupí si nové. Inzeráty cestovních kanceláří opakovaně lákají lidi vyhlídkou, že si na cestách pořídí nové přátele. Může to znít paradoxně a snad i cynicky, ale zdá se mi, že vztahy k věcem, které lidé jako já jen s lítostí přerušují například při odhození starých kalhot nebo věrné staré dýmky, mají cosi společného s našimi sociálními vazbami k lidským přátelům. Když pomyslím na pocity, se kterými jsem prodával naše staré auto, k němuž mě vázala spousta vzpomínek na krásné cesty, jsem si úplně jist, že jsou kvalitativně podobné těm, které prožívám při rozchodu s přítelem. Ve spojení s neživým objektem je tato reakce samozřejmě zcestná, ale týká-li se vyššího zvířete, například psa, je nejen oprávněná, ale může být přímo měřítkem

citového bohatství nebo chudoby člověka. Vnitřně jsem se rozešel s mnoha lidmi, kteří řekli o svém psu: "A pak jsme se přestěhovali do města a museli jsme se ho zbavit."

Nenasytná **touha po čemkoli novém** je jev, který vřele vítají masoví výrobci a díky ovlivnitelnosti mas, o které budu mluvit v 7. kapitole, ji lze využívat ve velkém měřítku k tučným obchodním ziskům. Schopnost zastarat, která je do zboží přímo vestavěna, je důležitým faktorem v módních trendech šatů a modelů aut.

Závěrem se zamyslíme nad možnostmi, jak změkčilost a vyhasínání citů léčit. Příčinám lze porozumět snadno, ale je obtížné je odstranit. Co nám chybí, jsou přirozené překážky, jejichž překonávání dříve zocelovalo člověka tím, že se naučil **snášet strast jako předpoklad dosažení radosti z úspěchu**. Hlavní obtíž je v tom, jak už jsem řekl, že tato **překážka nám musí stát v cestě přirozeně**. Žádné uspokojení nevzejde z překonávání úmyslně vytvořených obtíží. Vychovatel Kurt Hahn dosáhl velkého léčebného úspěchu, když nechal otupělé a znuděné mladé muže pracovat na mořském pobřeží při záchrane tonoucích. Mnoho z nich bylo v těchto zátěžových situacích, které probouzejí nejhlubší vrstvy osobnosti, vyléčeno ze svého pocitu marnosti. Helmuth Schulze s podobným záměrem uváděl své pacienty do vážně ohrožujících, hraničních situací, v nichž bylo střetnutí s opravdovou tvrdostí života tak bezprostřední, že je všechna pošetilá změkčilost přešla. Ačkoli byly tyto metody úspěšné, nenabízejí žádné obecné řešení problému. Nemůžeme nechat ztroskotat tolik lidí, abychom vyléčili všechny, kdo to potřebují, ani nemůžeme všechny pacienty posadit do větroně a postrašit je tak, aby si uvědomili, jak krásné je přece jen být naživu. Je to zvláštní, ale trvalé vyléčení mohou přinést ty nikoli ojedinělé případy, kdy nuda pramenící ze znecitlivělosti vede k pokusu o sebevraždu, který pak má za následek více či méně vážné trvalé poškození. Zkušený vídeňský učitel slepců mi jednou řekl, že mladí lidé, kteří se při svém sebevražedném pokusu postřelili do hlavy a zůstali navždy slepí, se už nikdy nepokusí vzít si život. Nejen že nadále žijí, ale jsou z nich kupodivu vyrovnaní, ba dokonce šťastní lidé. Víím o podobném případě, kdy mladá dívka v sebevražedném úmyslu vyskočila z okna a zlomila si páteř; ačkoli byla ochrnutá od pasu dolů, žila od té doby důstojně a šťastně. Všichni tito mladí zoufale se nudící lidé se náhle octli před těžko

překonatelnou překážkou, a to bezpochyby vrátilo jejich životu cenu.

Obtížných překážek, které musejí být překonány, nemá-li lidstvo zahynout, není málo, a tak se každému nabízí dost příležitostí, jak dokázat svou odvahu a cenu. Je nezbytným, a přitom reálným úkolem výchovy seznámit všechny lidi s těmito překážkami.

6/ GENETICKÝ ÚPADEK

Vysvětlit pomoci principu mutace a selekce vznik a dokonce udržování takových vzorců sociálního chování, které sice pospolitosti prospívají, ale jedinci škodí, to je dosud obtížný problém. I když obtížně pochopitelné procesy skupinové selekce, jimiž se tu nebudu podrobněji zabývat, mohou vysvětlit vznik takového nesobeckého chování, přesto bude takto vzniklý sociální systém zcela nutně labilní. Například u kavky (*Coloeus monedula*) existuje obranná reakce, kdy každý jedinec s krajní odvahou brání aktivně jiného jedince téhož druhu, kterého uchvátil dravec. Lze snadno pochopit, že (a z jakých důvodů) má skupina, jejíž příslušníci se takto chovají, lepší vyhlídky na přežití než skupina, které toto chování chybí. Co však brání tomu, aby se uvnitř skupiny vyskytli jedinci, jimž solidární obranná reakce chybí? Vždyť dědičně podložená ztráta této reakce se musí u některého jedince dříve nebo později vyskytnout. A ztráta takového nesobeckého chování znamená přece pro svého nositele selekční zvýhodnění, protože obrana jiného příslušníka druhu je nebezpečná. Dříve či později se pak musejí ve skupině prosadit asociální elementy, které parazitují na sociálním chování dosud normálních příslušníků skupiny. To všechno samozřejmě neplatí o takových pospolitě žijících živočiších, u nichž jsou funkce rozmnožování a společenské práce rozděleny mezi rozdílné jedince, jako je tomu například u společenského hmyzu. U těchto druhů podobné problémy neexistují a ve zmíněné dělbě funkcí lze snad vidět důvod, proč obětavost dělníků a bojovníků nabývá někdy tak extrémní podoby.

Nevíme, co vlastně u pospolitě žijících obratlovců brání tomu, aby v jejich společnosti převládli sociální parazité. Těžko si představit, že by třeba kavka byla nějak dotčena zbabělostí své družky, která se nepodílí na solidární obraně. „Dotčenost“ asociálním chováním známe pouze u živých systémů s poměrně nízkou a pak až s nejvyšší úrovní integrace: u buněčného „státu“ a v lidské

společnosti. Imunologové objevili nanejvýš významné skutečnosti, které potvrzují úzkou souvislost mezi schopností tvorby protilátek a nebezpečím vzniku zhoubných nádorů. Lze se dokonce domnívat, že tvorba specifických protilátek byla „vynalezena“ pod selekčním tlakem působeným u déle žijících a především déle rostoucích organismů neustálou hrozbou vzniku nebezpečně asociálních buněčných forem. Vzhledem k obrovskému počtu buněčných dělení a tedy i k velké možnosti patologických mutací je tato hrozba nemalá. U bezobratlých se nevyskytují ani zhoubné nádory ani protilátky. V živočišné řadě se objevují zcela náhle u nejnižších obratlovců, u tzv. kruhoústých (Cyclostomata), například u mihule říční. Kdyby si naše tělo nevytvořilo v podobě imunologických reakcí jakousi buněčnou policii, která dokáže zabránit včas asociálnímu bujení, zemřeli bychom patrně všichni už v dětském věku na zhoubné nádory.

U normálního příslušníka lidské společnosti existují vysoce specifické způsoby reakcí na asociální chování. Jsme-li svědky týrání dítěte nebo znásilnění ženy, zdvihne se v nás odpor a i ten nejmírnější reaguje protiútokem. Srovnávací studium právních soustav různých kultur nalézá mezi nimi shody, které jdou až do jednotlivostí a které nelze vysvětlit z kulturně historických souvislostí. Goethe praví: „Na právo, které se zrodilo zároveň s námi, na to se bohužel nikdo neptá.“ Od nepaměti trvá víra v existenci přirozeného práva, které není závislé na sociokulturně podmíněném zákonodárství; od nepaměti je však spojována s představou, že toto právo je nadpřirozeného, bezprostředně božského původu.

Když jsem začal psát předchozí kapitulu, dostal jsem shodou okolností dopis od Petera H. Sanda, odborníka v oboru srovnávacího práva, ze kterého cituji:

„Novější srovnávací studie práva se stále více zabývají strukturálními podobnostmi rozmanitých světových právních soustav (například na Cornellově univerzitě byl uskutečněn týmový projekt nazvaný Společné jádro právních soustav). Značná shoda mezi právními soustavami byla dosud vysvětlována trojím způsobem. Jsou to: výklad metafyzicko-přirozeně právní (obdoba vitalismu v přírodovědě), historický (vzájemné ideové ovlivňování stykem různých právních systémů, tj. vlastně nápodoba naučeného chování) a ekologický

(přizpůsobení se obdobným podmínkám prostředí, tj. vlastně podobně naučené chování na základě shodné zkušenosti). V poslední době přistupuje i psychologický výklad obecného „právního citu“ založeného na všem společných typických zkušenostech z dětství, který se přímo dovolává Freuda. Pro tuto novou orientaci je příznačné převádění sociálního fenoménu „právo“ na individuální struktury a nikoli naopak, jak to dělá tradiční teorie práva. Naproti tomu však lze litovat neustálého zdůrazňování naučeného chování a ignorování možných vrozených vzorců právního chování. Po přečtení Vašich prací (pro právníka dosti tvrdý chleba!) jsem pevně přesvědčen, že u zmíněného mysteriózního právního cítění jde do značné míry o typické vrozené vzorce chování.“

Plně sdílím tento názor, jsem si však vědom obtíží jeho přesvědčivého důkazu. Ať už se dovíme z příštích výzkumů fylogenetických a kulturně historických zdrojů právního cítění cokoli, můžeme považovat za vědecky prokázanou skutečnost, že Homo sapiens disponuje vysoce diferencovaným systémem vzorců chování, vylučujícím všechny společensky nebezpečné parazity, obdobně jako tělo tvoří protilátky, aby vymýtilo parazity ohrožující celé buněčné společenství.

Také v moderní kriminologii vzniká často otázka, do jaké míry se na vzniku kriminality podílí genetické defekty vrozených vzorců sociálního chování a zábran a do jaké míry jde o poruchu kulturního předávání sociálních norem. Rozhodování je tu stejně obtížné, má však mnohem větší praktický význam než v teorii práva. Právo zůstává právem a má být respektováno, ať je jeho struktura podmíněna fylogeneticky nebo kulturně historicky. Při odsouzení delikventa má otázka genetické nebo výchovné podmíněnosti jeho defektu prvořadou důležitost pro otázku, jaká je pravděpodobnost udělat z něj znovu snesitelného člena společnosti. Neznamená to, že by genetickou úchylku nebylo možno napravit cíleným tréninkem; vždyť i vyloženě vyzábílí lidé mohou nabýt velmi vytrvalým cvičením téměř atletickou postavu. Kdyby bylo vše, co je naprogramováno fylogeneticky, už z tohoto důvodu neovlivnitelné učením a výchovou, byl by člověk neodpovědnou hříčkou svých instinktivních popudů. Jakékoli civilizované soužití předpokládá, že člověk je schopen naučit se

krotit své pudy a nabádání k askezi může být účinné jen díky této schopnosti. Avšak vláda rozumu a odpovědnosti má své meze. Její moc stačí právě na to, aby si zdravý člověk našel své místo v civilizovaném společenství. Mám-li užít starého přirovnání, pak se duševně zdravý neliší od psychopata víc, než člověk s kompenzovanou srdeční vadou od člověka s vadou dekompenzovanou. Člověk je - jak to výstižně vyjádřil Arnold Gehlen - již od přírody, tzn. fylogeneticky, bytostí kulturní. Jinak řečeno: jeho instinktivní popudy na jedné straně a na druhé straně jejich odpovědné ovládání podmíněné kulturou vytvářejí společně jediný systém, jehož oba subsystémy fungují v přesném souladu. Seběmenší převaha nebo nedostatečnost jednoho nebo druhého vede k poruše, a to mnohem snáze, než si představuje většina lidí ochotných věřit ve všemoc rozumu a učení. Člověk může tréninkem rozšířit vládu nad vlastními pudy, ale naneštěstí jen v dosti úzkém rozpětí.

Kriminologie ví až příliš dobře, jak nepatrné vyhlídky má snaha vrátit do společnosti lidi s nedostatečným citovým vybavením. Platí to jak o lidech s vrozeným defektem, tak i o těch nešťastnících, jimž podobnou poruchu přivodila nedostatečná výchovná péče, především trvalé umístění v ústavu. Pokud nedostatek osobního styku s matkou v nejútlejším dětství nezpůsobí cosi ještě horšího, vede k neschopnosti navazovat sociální kontakt; její symptomy se značně podobají projevům vrozené citové chudoby. Nelze tedy prohlásit všechny vrozené vady za neléčitelné, a tím spíše nelze považovat každou získanou vadu za vyléčitelnou. Stará lékařská moudrost, že je lépe nemocem předcházet než je léčit, platí i o duševních poruchách.

Víra ve všemoc podmíněné reakce nese velký díl viny na jednom bizarním typu chybných rozsudků. A. Hacker popsal v přednáškách na Menningerově klinice v Kansasu případ mladistvého vraha ústavně léčeného psychoterapií. Po čase byl propuštěn jako vyléčený, krátce nato však spáchal další vraždu. To se opakovalo celkem čtyřikrát. Teprve když tento kriminálník připravil o život čtvrtého člověka, přišla humánní, demokratická a behavioristicky smýšlející společnost na to, že jde o nebezpečného jedince.

Tyto čtyři oběti jsou nepatrnou škodou ve srovnání s těmi, které působí postoj současného veřejného mínění k zločinu vůbec. Obecné přesvědčení rovnající se téměř vyznání víry, že totiž při

narození jsou si všichni lidé rovni a že všechny etické a morální nedostatky zločince je nutno přičíst na vrub prohřeškům spáchaným při jeho výchově, rozvrací všechno přirozené právní cítění, a to především u delikventa samotného. Ten se pln sebelítosti považuje za oběť společnosti. V jedněch rakouských novinách se nedávno objevil tučný titulek: „Sedmnáctiletý vraždil ze strachu z rodičů.“ Mladík totiž znásilnil svou desetiletou sestru, a když mu pohrozila, že to řekne rodičům, uškrtil ji. Je možné, že rodiče mají v celé komplexní souvislosti vlivů svůj díl viny, zcela jistě však ne proto, že by mu naháněli příliš strachu.

Podobným zřetelně patologickým extrémům veřejného mínění lze porozumět jen tehdy, uvědomíme-li si, že toto mínění je tvořeno určitým autoregulačním systémem, který tíhne k silnému kolísání. Veřejné mínění je setrvačné, na nové vlivy reaguje teprve s delším zpožděním. Kromě toho rádo hrubě zjednodušuje a přehání. Proto má opozice kritizující veřejné mínění skoro vždycky pravdu. V názorovém vření se však dopouští extrémních postojů, které by nebyla přijala, kdyby se nesnažila kompenzovat názor opačný. Je-li pak dosud převládající názor opuštěn, což se zpravidla stává dosti náhle, přehoupne se kyvadlo veřejného mínění do stejně přehnaných extrémních postojů dosavadní opozice.

Současná karikatura liberální demokracie dosáhla v tomto kolísání jednoho z krajních bodů. Není to tak dávno, kdy se kyvadlo nalézalo právě na opačné straně, tam, kde stojí Eichmann, Osvětim, euthanasie, rasová nenávisť, genocida a lynčování. Budme si dobře vědomi toho, že na obou stranách od teoretického středního bodu, ve kterém by se kyvadlo nalézalo, kdyby bylo v klidu, leží skutečné hodnoty. Nalevo je to hodnota svobodného individuálního rozvoje, napravo hodnota zdravé společnosti a kultury. Nehumánní jsou pouze krajnosti, a to v obou směrech. Pohyb kyvadla však pokračuje. Ve Spojených státech už je znát nebezpečí, že revolta mladých a černochů, sama o sobě oprávněná, ale nemírná, je vítanou příležitostí pro pravicové radikály, aby mohli, opět nepoučitelní a neznalí míry, horovat pro zvrát do opačné extrémní polohy. Na těchto ideologických oscilacích je nejhorší to, že nejen nejsou brzděny, ale dokonce tíhnou ke zvětšování rozkmitu, které by mohlo přivodit regulační katastrofu. Je na lidech vědy, aby se pokusili ztlumit toto ďábelské kymácení.

Jedním z rozporů, do kterých se civilizované lidstvo vmanévrovalo, je skutečnost, že požadavky na lidský postoj vůči každému jednotlivci se rozcházejí se zájmy lidstva jako celku. Náš soucit s asociálním zločincem, jehož méněcennost může být způsobena nezvratným poškozením v raném dětství právě tak jako vrozeným defektem, nám brání chránit ty, kdo takto postižení nejsou. Použije-li někdo o lidech výrazů „plnohodnotný“ nebo „méněcenný“, upadá ihned v podezření, že je zastáncem plynových komor.

Ono mysteriózní právní cítění, o němž píše P. H. Sand, je nepochybně geneticky zakotveným systémem reakcí, které nás podněcují k tomu, abychom zakročili proti asociálnímu chování příslušníků našeho druhu. Tyto reakce představují jakousi základní melodii, po staletí neměnnou; jednotlivé kulturní epochy pak komponují na toto téma své variace v podobě morálních a právních kodexů. Toto nereflektované právní cítění se dopouští hrubých chyb se stejnou pravděpodobností jako kterýkoli jiný typ instinktivní reakce. Jestliže se příslušník cizí kultury proviní (například členové první německé výpravy na Novou Guineu porazili posvátnou palmu), je s ním skoncováno se stejným pocitem samolibého oprávnění, jako kdyby příslušník vlastní society překročil její tabu, třeba bez vlastního zavinění. Projevy davového hněvu, které tak snadno končí lynčováním, jsou vskutku jedním z nejnehumánnějších vzorců chování, jakého se nyní mohou normální lidé dopouštět. Jsou příčinou ukrutnosti vůči „barbarům“ mimo societu i vůči menšinám uvnitř. Podporují tendenci vytvářet pseudodruhy. Jsou původcem mnoha jiných projekčních fenoménů, sociálním psychologům dobře známých, jako je například hledání obětního beránka po vlastním nezdaru. Všechny tyto a další nanejvýš nebezpečné a amorální impulsy jsou skryty v globálním právním citu, i když není snadné je v něm rozeznat.

Pro správnou součinnost našich vzorců sociálního chování je však toto právní cítění přes všechna nebezpečí nezbytné, stejně jako je štítná žláza nepostradatelná pro hormonální rovnováhu. Současná tendence zatracovat toto cítění a paralyzovat je naprostou tolerancí je stejně pochybná jako léčba Basedowovy choroby úplným vyříznutím štítné žlázy. Nebezpečné účinky této tendence jsou umocňovány pseudodemokratickou poučkou, totiž že veškeré lidské chování je naučené. Mnohé z našeho bud' společensky

záchovného, anebo naopak společensky škodlivého chování je vlastně požehnáním nebo prokletím vtištěným nám už v raném dětství rodiči, buď chápavými, odpovědnými a hlavně citově stálými, anebo naopak postrádajícími tyto vlastnosti. Právě tolik, ne-li dokonce více, je však podmíněno geneticky. Víme, že zodpovědná sebekontrola, byť důsledně dodržovaná, dokáže kompenzovat vrozené nedostatečnosti sociálního chování jen v omezené míře.

Kdo se naučil myslet biologicky, kdo zná sílu instinktivních popudů a poměrnou bezmoc veškeré morální odpovědnosti a dobrých úmyslů a kdo má navíc určitý psychiatrický a hlubinně psychologický vhled do situací vzniku asociálního chování, ten už nemůže delikventa zatracovat ve spravedlivém hněvu jako kdekterý emocionální naivka. V postiženém jedinci vidí spíše politováníhodného pacienta než ďábelského zločince, což je ostatně z hlediska ryze teoretického také zcela správné. Kdo však k tomuto oprávněnému postoji navíc přijme pseudodemokratickou víru v to, že veškeré lidské chování se utváří podmiňováním a že je lze proto neomezeně měnit a korigovat, těžce se prohřeší proti lidskému společenství.

Abychom pochopili, jaká nebezpečí přináší lidstvu dědičná ztráta některých instinktů, musíme si připomenout, že v podmínkách moderní civilizace nepůsobí ani jediný selekční faktor ve prospěch obyčejné dobroty a slušnosti, leda snad náš vrozený cit pro tyto hodnoty. V komerčním soutěžení západní civilizace jsou dokonce škodlivou přítěží! Ještě štěstí, že podnikatelská úspěšnost nejde vždycky ruku v ruce s vysokou plodností.

Nezbytnost morálky dobře ilustruje stará židovská anekdota: K dohazovači přijde miliardář a svěří se mu, že by se rád oženil. Dohazovač začne s nadšením chvalozpěv na krásku, která třikrát po sobě získala titul Miss Amerika. Boháč však odmítá: „Sám jsem hezký dost.“ Šikovný dohazovač začne ihned chválit jinou nadějnou nevěstu s několikamiliónovým věnem. "Bohatou nechci", praví boháč, "sám jsem bohatý dost". Dohazovač spustí třetí rejstřík a vypráví o nevěstě, která se v 21 letech stala docentkou matematiky a dnes, ve 24 letech, je už řádnou profesorkou teorie informací. „Chytrou nechci,, opáčí boháč pohrdavě, „sám jsem chytrý dost". Dohazovač zvolá v zoufalství: "Tak jakou proboha chcete?!". „Musí být slušná“, zněla odpověď.

U domácích zvířat i u divokých druhů chovaných v zajetí vidíme velmi rychlý rozpad vzorců sociálního chování, jakmile ustane specifické působení selekce. U některých druhů ryb s péčí o potomstvo jsou už po několika generacích chovaných v umělém prostředí genetické vlohy pro rodičovské chování porušeny natolik, že se pak mezi tucty sotva najde jediný pár schopný řádně pečovat o vlastní potěr. Tak jako u rozpadu sociálních norem chování vytvářených kulturou, zdá se i v těchto případech, že nejsnáze porušitelné jsou právě ty nejjemnější a vývojově nejmladší mechanismy. Naproti tomu staré všudypřítomné pudy, jako například pud k obživě a k páření, mají spíše tendenci hypertrofovat. Nesmíme však zapomínat, že člověk jako chovatel záměrně selektivně podporuje nemírné žraní i páření bez výběru, zatímco pud agresivní a útekový mu u zvířat vadí a snaží se ho v chovech potlačit.

Celkem vzato jsou domácí zvířata vskutku smutnou karikaturou svého pána. Už v dřívějších pracích jsem ukázal, jak vyhraněné je naše estetické hodnocení oněch tělesných změn, k nimž dochází během domestikace zvířat. Úbytek svalů, přebytek tuku, s tím spojené převislé břicho, zkrácení lebeční báze a končetin, to jsou typické známky domestikace a jsou jak u člověka, tak u zvířete vnímány jako ošklivé, zatímco jejich opak je známkou ušlechtilého vzhledu. Obdobně citově hodnotíme typy chování, které domestikace ohrožuje nebo ničí: mateřská láska, statečné sebeobětování v zájmu rodiny a společnosti jsou instinktivně naprogramované formy chování právě tak jako žraní nebo páření; jednoznačně je však vnímáme jako cosi lepšího a ušlechtilejšího.

Tento vztah mezi ohrožením jednotlivých znaků procesem domestikace a hodnotou, kterou jim přisuzuje naše etické a estetické cítění, je velmi těsný a příliš zřetelný, než aby šlo o náhodu. Lze ho vysvětlit pouze předpokladem, že naše hodnotící soudy spočívají na určitých vnitřních mechanismech, jejichž úkolem je zamezit zcela určitým úpadkovým, lidstvo ohrožujícím jevům. Podobně lze předpokládat, že i naše právní cítění vychází z fylogeneticky daných vloh, jejichž funkcí je čelit infiltrování asociálních jedinců do společnosti.

Syndrom dědičných změn, který vzniká u člověka i u jeho domácích zvířat analogickým způsobem a ze stejných důvodů, je pozoruhodnou kombinací předčasné pohlavní dospělosti a trvalé mladistvé nezralosti. L. Bolk ukázal už před léty, že člověk se

mnoha svými somatickými znaky podobá spíše mladistvým formám než dospělým jedincům nejbližší příbuzných živočišných druhů. Dlouhodobé setrvávání v mladistvém stavu se v biologii nazývá **neotenií**. Bolk ukázal v roce 1926 na tento jev u člověka; zdůraznil však zejména zpomalený lidský vývin a mluví v tomto smyslu o retardaci. Co platí o ontogenezi lidského těla, platí i o vývoji lidského chování. Už dříve jsem se snažil ukázat, že **hravá zvědavost člověka**, přetrvávající do pozdního věku, jeho **otevřenost vůči světu**, jak to nazývá Arnold Gehlen, jsou **známkami přetrvávající mladosti**.

Dětskost je jedním z nejdůležitějších, nejnezbytnějších a v nejušlechtilejším smyslu toho slova humánních znaků člověka. Schiller praví: „Pouze tehdy je člověk celý, kdy si hraje.“ Nietzsche píše: „V opravdovém muži je skryto dítě, které si chce hrát.“ Má žena se ptá: „Skryto?“ Když jsem se poprvé viděl s fyzikem Otto Hahnem, zeptal se mě po několika minutách: „Poslyšte, nejste vlastně trochu dítě? Doufám, že mi rozumíte!“

Dětské vlastnosti se nepochybně podílely na utváření člověka. Je třeba se však ptát, zda genetická infantilizace už nedosáhla míry, kdy škodí. V 5. kapitole jsem pojednal o tom, jak vyhýbání se strastem a oploštění citů mohou vést k dětinskému chování. Existuje důvodné podezření, že se tyto sociokulturní procesy a geneticky podmíněné změny probírané v této kapitole sčítají. Netrpělivá touha po okamžitém uspokojení pudů (**gratifikaci**), nedostatek jakékoli odpovědnosti a ohleduplnosti, to je pro děti typické a také omluvitelné. Naproti tomu trpělivá práce s vyhlídkou na vzdálený cíl, odpovědnost za vlastní jednání a ohled na druhé, a to nejen na ty nejbližší, to jsou normy chování charakteristické pro člověka zralého.

O nezralosti hovoří onkologové a vidí v ní jednu ze základních vlastností zhoubného bujení. Ztratí-li buňka všechny ty vlastnosti, které z ní činí součást určité tkáně, například pokožky, výstelky střeva nebo prsní žlázy, pak se nutně vrací na úroveň odpovídající fylogeneticky nebo ontogeneticky **ranější vývojové fázi**. Bude se chovat jako **jednobuněčný organismus** nebo jako **embryonální buňka** a začne se **dělit bez ohledu na tělo jako celek**. Čím hlubší tato **regrese**, čím víc se liší novotvořená tkáň od normální, tím zhoubnější nádor. **Papilom**, který si ponechal řadu vlastností normální pokožky a pouze ční nad její povrch jako bradavice, je nádorem nezhoubným, zatímco **sarkom**, který se skládá z úplně

stejných a zcela nediferencovaných mezodermálních buněk, je zhoubný. Jak už bylo naznačeno, devastující bujení zhoubných nádorů je podmíněno tím, že určitá obranná opatření, jimiž se tělo brání náporu asociálních buněk, selhávají nebo jsou nádorovými buňkami překonána. K smrtelnému infiltrujícímu bujení může dojít teprve tehdy, chová-li se k nádorovým buňkám okolní tkáň jako k vlastním a živí je.

V uvedené analogii lze pokračovat. Člověk, který v procesu zrání norem sociálního chování ustrnul na infantilní úrovni, se nutně stane parazitem společnosti. S naprostou samozřejmostí očekává od dospělých péči, jaká přísluší pouze dítěti. Bavorské noviny informovaly o mladíkovi, který zavraždil svou babičku, aby měl pár marek na lístek do kina. Pak se ospravedlňoval opakovaným tvrzením, že si babičce přece o peníze řekl. Přirozeně že to byl člověk slabomyslný.

Spousty mladých zaujímají dnes nepřátelský postoj vůči společnosti a vůči svým rodičům. Přes tento postoj považují za samozřejmé, že je budou společnost i rodiče vydržovat. To je projev **nereflektované infantility**.

Je-li postupující **infantilizace** a rostoucí zločinnost mládeže opravdu projevem **genetického úpadku** - a já se obávám, že tomu tak je - pak nám hrozí obrovské nebezpečí. Naše citové oceňování dobroty a slušnosti zůstává dnes téměř jistě jediným trochu účinným selekčním faktorem, který působí proti mizení sociálního chování. Vždyť i ten otrlý pracháč z naší anekdoty by se rád oženil se slušnou dívkou! Jinak ale vše, o čem pojednávaly předchozí kapitoly, tj. přelidnění, ekonomická soutěž, devastace přirozeného prostředí a odtržení od jeho vznešené harmonie, změkčilost a tedy i ztráta schopnosti k silným citům, to všechno svorně připravuje moderního člověka o schopnost soudit, co je dobré a co zlé. A k tomu všemu navíc přistupuje, že zprošťujeme viny asociály, protože známe genetické a psychologické důvody jejich nedostatků.

Musíme se naučit skloubit humánní pochopení pro každého jednotlivce s respektem pro potřeby lidského společenství. Jednotlivec, kterému **chybí určité vzorce sociálního chování** a s nimi spojené **city**, je **nemocným člověkem**, který si skutečně zaslouží soucit. **Defekt sám je však zlo v čisté podobě. Je nejen negací či zvratem procesu stvoření, jímž povstal ze zvířete člověk.**

Je čímsi mnohem horším. Jde o **děsivý jev**, protože porucha morálního chování vede jakýmsi tajemným způsobem k tomu, že **člověk nejen dobrotu a slušnost sám nemá, ale stává se jejich aktivním nepřítelem**. A to je právě to, co přivádí mnohá **náboženství k víře v existenci nepřítele a odpůrce božího**.

Sledujeme-li pozorně všechno to, co se v současném světě děje, těžko můžeme odporovat věřícímu, kterému připadá, že nastala vláda Antikristova.

Je nesporné, že **úpadek geneticky zakotveného sociálního chování může přivodit apokalypsu v podobě mimořádně úděsné**. Ale toto nebezpečí lze odvrátit snáze než jiná, například přelidnění, nebo bludný kruh komerčního soutěžení, jimž by bylo možno čelit pouze radikálními opatřeními, především výchovou k zásadnímu přehodnocení všech **pahodnot** dnes uctívaných. K zastavení genetického úpadku stačí řídit se moudrou radou, kterou tlumočí klasickým způsobem zmíněná židovská anekdota. Stačí nezapomenout na prostý a samozřejmý požadavek: ta, kterou si chcete vzít, musí být slušný člověk. A on ovšem taky.

Dřív než se pustíme do další kapitoly, kde pojednám o nebezpečích ztráty tradice, které přináší příliš radikální revolta mladých, chci předejít možnému nedorozumění. Co bylo dosud řečeno o nebezpečných následcích rostoucí infantilizace a zejména ztráty smyslu pro odpovědnost a pro hodnoty, se vztahuje na rozmáhající se kriminalitu mládeže, **nikoli na onu světovou revoltu mladých**. I když odmítám energicky jejich nebezpečné omyly, musím jednoznačně potvrdit, že tito **mladí netrpí nedostatkem sociálního a morálního citění a už vůbec nejsou nevnímaví vůči hodnotám**. Uvědomují si naopak velmi zřetelně, že je nejen cosi shnilého ve státě dánském, ale že je mnoho shnilého i ve státech mnohem větších.

7/ ROZCHOD S TRADICÍ

Vývoj lidské kultury vykazuje několik pozoruhodných analogií s fylogenetickým vývojem druhů. Oproti živočichům má však člověk kvalitativně nové schopnosti: například **užívání pojmového myšlení a syntaktického jazyka umožnilo lidstvu vytvářet volné symboly a otevřelo dosud neexistující možnost rozšiřovat a předávat individuálně získané znalosti**. Vznikla tak **kumulativní tradice**, která je předpokladem vývoje kultury. Díky „dědění

získaných vlastností" probíhá historický vývoj kultury o mnoho řádů rychleji než fylogeneze druhů.

Procesy, jimiž civilizace získává a uchovává si nové znalosti nezbytné k další existenci, jsou rozdílné od procesů, které vedou k proměnám druhů. Avšak metoda, kterou je **znalost**, již třeba uchovat, vybírána z mnoha nabízených možností, je jak ve vývoji druhů, tak ve vývoji kultur zřejmě táž, totiž **výběr po důkladném vyzkoušení**. Rozdíl je v tom, že člověk svým stále účinnějším ovládnutím přírody vylučuje jeden faktor selekce po druhém. Proto není **selekční tlak** determinující struktury a funkce kultury tak neúprosný, jako je tomu ve vývoji druhů. Proto také v civilizacích najdeme často cosi, co se sotva objeví u živočišných druhů: různé **luxusní struktury**, které nejsou a nikdy nebyly důležité pro přežití systému. Člověk si může dovolit vléct s sebou víc neužitečného balastu než jakékoli divoce žijící zvíře.

Je pozoruhodné, že je to zřejmě pouze sám proces selekce, který rozhoduje, co vejde do trvalého **fondy znalosti civilizace** jako **tradiční posvátné obyčeje a zvyky**. Zdá se totiž, že i **vynálezy a objevy**, ke kterým se dospělo rozumem a racionálním zkoumáním, **nabývají** po delší době předávání z generace na generaci **rituálního, ba dokonce náboženského charakteru**. Vráťm se k tomuto tématu v příští kapitole. Prozkoumáme-li obvyklé sociální normy nějaké civilizace tak, jak existují v daném okamžiku, aniž bychom je podrobovali historickým srovnáním, pak nemůžeme rozlišit mezi těmi, které vznikly náhodou jako **pověry**, a těmi, které za svůj původ vděčí ryzímu úsudku a objevu. Můžeme dokonce říct, že cokoli, co je kulturou tradováno dlouhou dobu, **nabývá nakonec povahy pověry nebo doktríny**.

Zpočátku se může zdát, že jde o konstrukční chybu onoho mechanismu, který pro lidské civilizace získává a uchovává vědomosti. Po dobré úvaze však zjistíme, že krajně konzervativní uchovávání toho, co již bylo jednou úspěšně vyzkoušeno, je životně důležitou vlastností mechanismu, který v **kulturní evoluci** plní úkol **analogický úkolu genomu ve vývoji druhů**. Podržení **dosavadních zkušeností** je totiž ještě důležitější než získávání nových. Musíme si uvědomit, že **bez velmi soustředěného zkoumání nemůžeme vědět, které zvyky a obyčeje předané nám tradicí naší kultury jsou postradatelnou, zastaralou pověrou a které jsou nepostradatelným kulturním dědictvím**. Dokonce ani v **případě norem chování, jejichž nedobrý účinek se zdá být**

očividný, jako je lov lebek u různých kmenů na Borneu a Nové Guineji, nemůžeme předvídat, jaký zpětný vliv by mělo jejich vymýcení na systém norem sociálního chování, které udržuje danou kulturní skupinu pohromadě. Systém tohoto druhu představuje obrazně řečeno kostru dané kultury a bez náležitého porozumění jejím mnohonásobným interakcím je extrémně riskantní vyjmout jen tak libovolně některou z jejích částí.

K velmi škodlivým důsledkům vede chybné přesvědčení, že jen rozumově pochopitelné, nebo dokonce jen vědecky dokazatelné náleží k trvalému vědění lidstva. Tento názor povzbuzuje „vědecky osvícenou“ mládež, aby hodila přes palubu ohromnou zásobu vědění a moudrosti obsaženou v tradicích každé staré civilizace a v učeních velkých světových náboženství. Každý, kdo je přesvědčen, že to vše už pozbylo veškeré platnosti, si pěstuje další ne méně nebezpečnou iluzi: totiž že věda může vytvořit celou kulturu se vším všudy z ničeho, jen pomocí pouhého rozumu. Tato představa je jen o něco méně slabomyslná než názor, že naše znalosti už stačí k tomu, abychom dokázali zlepšit lidstvo zásahy do jeho genetické výbavy. Každá kultura představuje zrovna tak velkou zásobárnu selekcí nahromaděného vědění jako nějaký živočišný druh. A žádný živočišný druh jsme, jak známo, nikdy vyrobit nedovedli.

Mimořádné podceňování iracionálního kulturního fondu našeho vědění a stejné přeceňování všeho toho, co je člověk jako Homo faber schopen pomocí svého rozumu vytvořit, to nejsou jediné faktory, které hrozí zničit naši civilizaci; nejsou to dokonce ani faktory rozhodující. Domýšlivá osvícenost sama o sobě není důvodem k nevraživému postoji vůči dochované tradici. Ta by reagovala nanejvýš jako třeba biolog vůči staré babce, která vehementně tvrdí, že blechy vznikají, když se močí do pilin. V postoji mnohých příslušníků mladší generace k rodičům najdeme značnou dávku přezíravého pohrdání, ale ani špetku shovívavosti. Revolta moderní mládeže je nesena nenávistí, a to nenávistí velmi podobnou té nejnebezpečnější a nejobtížněji překonatelné - nenávisti nacionální. Jinak řečeno, dnešní rebelující mládí reaguje na starší generaci stejným způsobem, jakým kulturní či etnická skupina reaguje na skupinu cizí, nepřátelskou.

Byl to Erik Erikson, který jako první poukázal na dalekosáhlé analogie mezi divergentním vývojem nezávislých etnických skupin v kulturní historii na jedné straně a divergentním vývojem

subspecií, druhů a rodů během fylogeneze na straně druhé. Rity a normy sociálního chování, jak se historicky vyvinuly, udržují na jedné straně menší a větší kulturní jednotky integrované, ale na druhé straně je také jednu od druhé oddělují. Určité manýry, zvláštní skupinový dialekt, způsob oblékání atd. se mohou stát symbolem společenství, který všichni členové milují a hájí tak, jakoby přímo hájili skupinu svých nejlepších přátel. Jak jsem uvedl ve své dřívější práci, kráčí tato veliká úcta k vlastním symbolům ruku v ruce se snižováním symbolů kterékoli jiné srovnatelné kulturní jednotky. Čím déle se dvě etnické skupiny vyvíjely nezávisle na sobě, tím větší jsou rozdíly mezi nimi. Z těchto rozdílností můžeme rekonstruovat proces jejich vývoje, stejně jako provádíme rekonstrukci evoluce podle rozdílů mezi živočišnými druhy. V obou případech můžeme s jistotou předpokládat, že znaky více rozšířené, vlastní větším jednotkám, jsou starší.

Kterákoli jasně ohraničená kulturní skupina má sklon považovat se skutečně za oddělený druh potud, že neuznává členy jiných srovnatelných jednotek jako plnohodnotné lidi. V mnoha domorodých jazycích výraz pro svůj vlastní kmen znamená prostě „člověk“. Zabít člena sousedního kmene pak není žádná vražda! Tento důsledek oddělování se je velmi nebezpečný: zábrany vůči zabití bližního jsou tím z velké části potlačeny, zatímco vnitrodruhová agrese, která může být vyvolána jen příslušníky vlastního druhu, zůstává aktivní. „Nepřátelé“ v nás vzbuzují zuřivost, jakou mohou vzbudit jen druzí lidé, nikdy ani ten nejukrutnější dravec. Po „nepřátelích“ můžeme klidně střílet, vždyť to nejsou žádní skuteční lidé. Podporovat takový postoj patří samozřejmě mezi osvědčené techniky všech podněcovatelů války.

Je velmi zneklidňujícím faktem, že dnešní mladá generace začíná zacházet s generací starší, jako by to byla nějaká cizí skupina. Projevuje se to různým způsobem. U vzájemně nepřátelských a soupeřících etnických skupin vidáme zvlášť zdůrazněnou rozlišnost národních krojů. Ve střední Evropě užívání místních krojů většinou zaniklo. Udrželo se v plné míře jen v těch maďarských krajích, kde jsou maďarské a slovenské vesnice blízko sebe. Místní obyvatelé hrdě nosí své kroje se zřejmým úmyslem provokovat členy druhé etnické skupiny. Příslušníci mnohých spontánně vytvořených skupin revoltující mládeže dělají přesně totéž.

Je až překvapující, jak pevně se u nich ujal zvyk nosit uniformy přes vyhlašovaný odpor ke všemu vojenskému. Nejrůznější podskupiny jako beatnici, hippies, Teddy Boys, Rockers, Hell's Angels a další jsou pro zasvěcené svými uniformami rozeznatelní stejně snadno, jako pluky bývalé c. k. rakouské armády.

Ve svých zvycích a způsobech chování se revoltující mládež snaží o co nejostřejší odlišení od rodičovské generace, a to ne snad ignorováním jejich způsobů chování, ale tak, že si všímají každé podrobnosti a dělají pravý opak. To je jeden z výkladů sexuálních výstřelků u skupin lidí, které jinak mají podle všech známek spíše sníženou úroveň sexuální potence. Intenzivní přání prolomit všechna rodičovská veta je jediným výkladem chování rebelujících studentů Vídeňské univerzity, kteří močili a káleli na veřejnosti.

Tito mladí lidé si vůbec nejsou vědomi, proč se tak podivně ba bizarně chovají a uvádějí pro to rozličné, často i přesvědčivě znějící rozumné výklady. Protestují proti rodičovské lhostejnosti vůči chudým a hladovým, proti válce ve Vietnamu, proti despotismu univerzitního výboru, proti veškerým establishmentům všeho druhu. Pozoruhodně zřídka však protestují proti znásilnění Československa Sovětským svazem. Ve skutečnosti je však útok namířen šmahem proti všem starším, bez ohledu na jejich politické vyznání. Extrémně levicoví studenti útočí na extrémně levicové profesory téměř stejně často jako na profesory extrémně pravicové. Pod vedením Daniela Cohn-Bendita uráželi zuřiví komunističtí studenti Herberta Marcuse, obviňující ho nesmyslným způsobem mimo jiné, že je placeným agentem CIA. Tento útok nebyl motivován jeho odlišnou politickou orientací, ale výlučně tím, že patřil k jiné generaci.

Starší generace stejně nejasně a podvědomě cítí, co tyto protesty mají ve skutečnosti znamenat: nenávistné urážky a vyhlášení války. Dochází pak k rychlé a nebezpečné eskalaci nenávisti, svou podstatou podobné nenávisti mezi rozdílnými etnickými skupinami, čili nenávisti nacionální. I když jsem etolog, je mi zatěžko nereagovat zlostně, vidím-li fešácký modrý kabát blahobytného komunisty Cohn-Bendita. Výraz těchto lidí je dostatečně výmluvný a říká nám, že jim jde právě o toto. Vyhlídka na vzájemné porozumění je díky tomu všemu téměř nulová.

Ve své knížce Takzvané zlo (Das sogenannte Böse, 1963) jsem pojednal o pravděpodobných etologických příčinách války mezi generacemi. Omezím se zde proto na nejdůležitější body. Celý tento okruh problémů vyplývá z funkční poruchy vývojového procesu, k němuž dochází u člověka v době puberty. Během této fáze se mladý člověk začíná vyprošťovat z rodinných tradic, kriticky je prověřuje a rozhlíží se kolem po nových ideálech a po nové skupině, k níž by se mohl připojit a jejíž zákony by mohl přijmout za své. Volbu tohoto objektu ovlivňuje, zejména u mladých mužů, instinktivní přání bojovat za dobrou věc. V této fázi se staré tradice jeví jako nezajímavé a všechno nové je přitažlivé. Mohli bychom mluvit o **fyziologické neofilii**.

Pro zachování druhu má tento proces nesporně velkou hodnotu, a proto byl také během fylogeneze začleněn do lidského chování. Má zajišťovat určitou pružnost při jinak mechanickém předávání kulturně podmíněných norem chování. Nabízí se příklad kraba, který musí shodit svůj pevný vnější krunýř, aby mohl růst. Podobně jako ve všech pevných strukturách také v kulturním přenosu musí být nepostradatelná podpůrná funkce zaplacená určitou ztrátou volnosti, a naopak odbourávání, ke kterému nutně dochází při každé přestavbě, přináší s sebou jistá nebezpečí, protože mezi rozrušením a znovuvýstavbou vzniká nutně období nepevnosti a bezbrannosti. Platí to v obou případech: jako u kraba s novým krunýřem, tak i u člověka v pubertě.

Za normálních okolností je období fyziologické neofilie následováno **oživením lásky ke starým tradicím**; tento proces může postupovat velmi pomalu, ale většina z nás starších dosvědčí, že člověk má v šedesáti o názorech svých otců mnohem vyšší mínění než v osmnácti. Psycholog Alexander Mitscherlich nazval tento jev výstižně **pozdní poslušností**. Fyziologická neofilie a pozdní poslušnost spolu vytvářejí systém, jehož druhově zachovnou funkcí je vyloučit vyloženě zastaralé prvky překážející novému vývoji a zachovat přitom zásadní a nepostradatelné struktury dané kultury. Protože fungování tohoto systému je nutně závislé na velkém počtu vnějších a vnitřních faktorů, je také pochopitelné, že jej lze snadno vyvést z rovnováhy.

Ustrnutí vývoje, ať už způsobené vlivy prostředí nebo vlivy genetickými, může mít velmi rozdílné důsledky podle toho, v které vývojové fázi k němu došlo. **Zastaví-li se vývoj v raném dětství, může to vést k pevné vazbě na rodiče a k tvrdošijnému**

Ipění na tradicích starší generace. Takoví lidé vycházejí špatně se svými vrstevníky a jsou z nich často **podivíni**. Nenormální setrvávání ve fázi pubertální neofilie vede k charakteristické opožděné zatrpklosti vůči rodičům dávno zemřelým a k jinému druhu podivínství. Oba dva jevy jsou dobře známy psychoanalytikům.

Poruchy, které vedou k nenávisti a boji mezi generacemi, mají však jiné příčiny, a to dvojího druhu. Zprv se s každou generací zvětšuje rozsah nutných adaptivních změn v **kulturním fondu** při jeho přenosu na další pokolení. V dobách Abrahámových byly nutné změny chování přejímaného synem od otce tak nepostřehnutelné, že někteří lidé té doby shledávali nemožným rozlišit svou vlastní osobnost od osobnosti svého otce, jak popisuje Thomas Mann ve svém podivuhodném psychologickém románu Josef a bratři jeho. Je to nejdokonalejší forma identifikace, jakou lze nalézt. Rychlost vývoje, jakou vnutila dnešní kultura technologie, působí, že velká část tradičních hodnot, stále respektovaných jednou generací, je **kritickou mládeží považována právem za zastaralou**. Zmíněná klamná představa, že totiž člověk, když si usmyslí, může vydupat ze země novou kulturu podle vlastního rozumu, vede k chorobné myšlence, že by bylo nejlepší zničit úplně veškerou rodičovskou kulturu, aby bylo možno začít stvořitelsky znovu stavět. To by bylo skutečně možné, ale pak bychom museli začít někde před kromaňoncem!

Dnešní mládež má však pro své pokusy o vymýcení rodičovské kultury ještě jiné důvody. Všechny ty změny, kterým podléhá struktura rodiny pod tlakem rostoucí technizace lidské společnosti, oslabují svazky mezi rodiči a dětmi. Začíná to už v kojeneckém věku. Matka dnes nemůže věnovat všechn svůj čas malému dítěti, a to vede ve větší nebo menší míře k jevu, který René Spitz nazval **hospitalismem**. Jeho nejhorším projevem je těžko napravitelné nebo úplně nezvratné **oslabení schopnosti navazovat kontakt s lidmi**. Tato porucha se navíc nebezpečně kombinuje s již popsanou netečností k ohrožení druhého.

V pozdějším věku působí rušivě zejména na vývoj chlapců to, že nemají v otci vzor. S výjimkou synů farmářů a řemeslníků chlapci téměř nikdy nevidí svého otce při práci a ani nemají možnost mu pomáhat. Nemohou tak zřetelně pocítit převahu dospělého muže. Současná rodina také postrádá mezi svými členy hierarchii, která původně zajišťovala starému muži respekt ostatních. Pětiletý

chlapec sice nemůže zhodnotit převahu svého čtyřicetiletého otce, ale zapůsobí na něj síla desetiletého bratra a porozumí také respektu, který chová tento bratr vůči dalšímu, patnáctiletému. Podvědomě nakonec dospěje ke správnému závěru, všimne-li si, jak patnáctiletý uznává svého otce, neboť ten už je dostatečně chytrý na to, aby poznal duchovní převahu dospělého.

Uznání nadřazeného postavení druhého neznamena překážku pro lásku. Každý si jistě vzpomene, že jako dítě měl rád lidi, ke kterým vzhlížel a kterým se jednoznačně podřizoval, a to dokonce více než lidi sobě rovné nebo podřízené. Pamatuji si jasně, co jsem v dětství cítil ke svému o čtyři roky staršímu příteli Emmanuelu la Rocheovi, který vládl přísně, ale spravedlivě jako suverénní náčelník naší divoké partě desetiletých až šestnáctiletých kluků. Byl to nejen obdiv a touha získat jeho uznání pro vlastní hrdinské kousky, ale také láska. Jednalo se nepochybně o tentýž cit, který jsem později pociťoval k uctívaným starším přátelům a učitelům. Jedním z největších **zločinů pseudodemokratické doktríny** je to, že považuje přirozený **vztah nadřazenosti a podřazenosti** mezi dvěma lidmi za frustrující **překážku vší vřelosti**. Bez takovéto **hierarchie** by se **nemohla vyvinout ani ta nejpřirozenější forma lidské lásky**, která normálně spojuje členy rodiny: tisíce dětí se stalo nešťastnými neurotiky právě tou známou „nefrustrující“ výchovnou metodou.

Vyložil jsem už v knize o agresi, že se dítě ve skupině, která není hierarchizovaná, ocitá vlastně v situaci zcela nepřirozené. Nemůže potlačit vlastní instinktivní touhu po dosažení vyššího postavení, a poněvadž rodiče nekladou žádný odpor, začne je pochopitelně tyranizovat. Ocitá se tak v roli vůdce skupiny, ve které mu vůbec není dobře, protože bez silnějšího nadřazeného se cítí nechráněno ve světě veskrze nepřátelském – „nefrustrované“ děti totiž po právu nemá nikdo v oblibě. Takové dítě je pak pochopitelně podrážděné a prorokováním rodičů si přímo koleduje o pohlavky. Přitom však nenaráží na instinktivně očekávanou a podvědomě vlastně kýženou protiagresi, nýbrž na klidně pronášené pseudoracionální fráze, které se před ním tyčí jako čalouněná zeď.

Nikdo se ale nikdy nebude identifikovat s otrockým slabochem a nikdo nepřipustí, aby mu taková osoba určovala normy chování. Tím spíše se nebude nikomu chtít uznat za kulturní hodnotu to, co takový člověk uctívá. Jen když člověka z celé duše miluji a zároveň ho uznávám, budu schopen přejmout jeho kulturní tradici

za svou. Drtivě většině dnešních mladých lidí taková „postava otce“ evidentně schází. Vlastní otec v této roli až příliš často selhává a masový provoz na školách a univerzitách brání tomu, aby si mladý člověk našel náhradu v uctívaném učiteli.

K těmto ryze etologickým důvodům odmítání rodičovské kultury přistupují u mnoha inteligentních mladých lidí ještě důvody ryze etické. V naší současné západní civilizaci s jejím hromadným životem, s pustošením přírody, sebeničivou honbou za penězi při naprosté slepotě vůči hodnotám, s děsivým citovým zbídačením a s ohlupujícím poklonkováním poučkám má zásada „Nic nenapodobovat!“ očividně své oprávnění; bohužel se však přitom zapomíná i na hlubokou pravdu a moudrost, která je naší kultuře stále ještě vlastní. Dnešní mládež má vsutku pádné a rozumné důvody k tomu, aby vyhlásila válku veškerému establishmentu. Je však těžké odhadnout, jaké procento těchto rebelů, včetně studentů, se bouří právě z těchto principiálních důvodů. To, k čemu ve skutečnosti při hromadných nepokojích dochází, je očividně motivováno jinými nevědomými etologickými impulsy, mezi nimiž stojí nepochybně na prvním místě etnická nenávist. Ti mladí, kteří jednájí s rozmyslem a vědí proč, jsou méně násilní. Navenek ale bohužel při těchto bouřích převládají primitivní neurotické projevy. Rozumní mladí lidé nejsou zřejmě z falešné solidarity schopni distancovat se od těch, kdo jednájí pudově. V diskusích se studenty jsem nabyl dojmu, že podíl rozumně uvažujících není tak malý, jak by se podle vnějšího průběhu rebelií zdálo.

Při celkovém posuzování situace však nezapomínejme, že rozumové úvahy zůstávají pohnutkami daleko slabšími, než je elementární **instinktivní prasíla agrese** stojící ve skutečnosti v pozadí. A ještě větší chybou by bylo zapomínat na důsledky vyplývající z úplného zavržení rodičovské tradice pro mladé lidi samotné. Tyto důsledky mohou být ničivé. Ve fázi fyziologické neofilie je dospívající mladý člověk posedlý touhou připojit se k nějaké etnické skupině a především se **podílet na její kolektivní agresi**. Toto nutkání je stejně silné jako kterýkoli jiný fylogeneticky naprogramovaný pud, například hlad nebo sexualita. Podobně jako u sexuality může se v nejlepším případě podařit toto nutkání upoutat pomocí náhledu a procesu učení na určitý objekt. Nikdy však **nemůže být rozumem úplně zvládnuto**,

nebo dokonce potlačeno. Pokud se to zdánlivě daří, ohrožujeme ve skutečnosti duševní zdraví dotyčného člověka.

Normální chování v tomto věku, tj. takové, které prospívá systému dané kultury, vypadá asi tak, že se mladí dané etnické skupiny sdružují, aby prosazovali některé nové ideály a prováděli přitom odpovídající podstatné reformy tradičních norem chování, aniž by však házeli přes palubu celý odkaz rodičovské kultury. Mladý člověk se tak identifikuje s mladou skupinou uvnitř staré kultury. Ve své nejhlubší podstatě je člověk tvorem přirozeně kulturním a může tedy nalézt úplně uspokojující identifikaci jen s kulturou a v kultuře. Je-li mu to výše popsány překážkami znemožněno, uspokojí své puzení ke skupinové příslušnosti stejným způsobem, jakým by odreagoval například neuspokojený sexuální pud: na **náhradním objektu**. Při zkoumání instinktivního chování se už dávno přišlo na to, že nahromaděné pudy se vybíjejí bez rozlišení i na objektech očividně nepatřičných. Stěží pro to najdeme vhodnější příklad, než jsou mladí lidé toužící po skupinové příslušnosti. Jakákoli skupina je lepší než žádná, dokonce i ta nejtragičtější ze všech komunit, totiž komunita narkomanů. Psychiatr Artistide Esser, odborník v této oblasti, ukázal, že kromě nudy, o které se mluvilo v 5. kapitole, je to především touha patřit do nějaké skupiny, která přivádí k drogám stále větší počet mladých lidí.

Schází-li skupina, k níž by bylo možno patřit, stále ještě zbývá možnost podle potřeby si ji vytvořit. Částečně nebo zcela kriminální gangy mladých, jak je například výstižně zobrazil muzikál West Side Story, představují zjednodušené schéma etnické skupiny; na rozdíl od přirozeně vzniklé nepatologické skupiny jí bohužel chybí zděděná kultura. A jak bylo v muzikálu ukázáno, vytváří se často dva gangy současně, a to s tím cílem, aby si byly navzájem objektem kolektivní agrese. I z Anglie šedesátých let známe podobné příklady. Tyto doplňující se skupiny zaměřené svou agresivitou vzájemně na sebe lze pořád ještě snášet snáze než například jednu skupinu hamburských rockerů, jejíž příslušníci si vytkli za svůj životní cíl násilí na starých a bezbranných lidech.

Citové vzrušení potlačuje rozumné uvažování; **hypotalamus** blokuje mozkovou kůru. O žádné jiné emoci neplatí tento výrok tak jako o kolektivní etnické nenávisti, kterou až příliš dobře známe jako nenávist nacionální. Musíme si jasně uvědomit, že

nenávist mladých ke staré generaci pramení z týchž zdrojů. Nenávist je horší než úplná slepota a hluchota, cokoli se jí snažíme sdělit, pokroučí a převrátí v pravý opak. Snadno lze předvídat, že ať se budeme snažit jakýmkoli způsobem mladým vysvětlit, aby neničili své vlastní nejcennější dědictví, bude to vždycky považováno za prohnaný pokus hájit nenáviděný establishment. **Nenávist činí lidi nejen slepými a hluchými, nýbrž i neuvěřitelně hloupými.** Bude těžké prokázat těm, kdo nás nenávidí, onen dobrý skutek, kterého je jim tolik zapotřebí. Bude těžké jim vštípit, že to, co vzniklo během vývoje naší kultury, je stejně nepostradatelné a obdivuhodné jako to, co se vyvinulo během vývoje druhů. A bude těžké jim vysvětlit, že plamen kultury lze sfouknout stejně snadno jako plamen svíčky.

8/ NEKRITICKÁ PODDAJNOST

Můj učitel Oskar Heinroth byl přírodovědec každým coulem a rád si dělal šoufky z filozofů. Říkal: „**To, co si myslíme, je většinou chybné, avšak to, co víme, je správné.**“ Tato žádnou teorií poznání nezatížená věta dobře vystihuje proces vývoje veškerého lidského vědění a snad i veškerého vědění v širším smyslu slova vůbec. Nejdříve si něco myslíme; pak to srovnáme se zkušeností a s dalšími smyslovými daty, až nakonec podle toho, shoduje-li se to s nimi nebo ne - rozhodneme o správnosti či chybnosti toho, co jsme mysleli. Toto srovnání závěru, k němuž organismus vnitřně nějakým způsobem dospívá, se zákonitostí, která převažuje ve vnějším světě, je patrně ta nejdůležitější metoda, jíž živý organismus dospívá k poznatkům. Karl Popper a Donald Campbell to nazvali porovnáváním vzorců.

Tento proces získávání znalostí se ve své nejjednodušší, ale v principu úplné podobě odehrává už na nejnižších úrovních života. Ve fyziologii vnímání se s ním setkáme na každém kroku a ve vědomém myšlení člověka nabývá podoby domněnky a následného potvrzení. Nejdříve si něco myslíme, ale ověřujeme-li tuto svou domněnku, zjistíme velmi často, že je nesprávná; teprve když obstojí v několikere zkušce, můžeme říct, že co jsme se domnívali, teď už víme. Ve vědě se tomu říká **vytváření hypotéz a jejich verifikace.**

Tyto dva kroky na cestě za poznáním nejsou bohužel vždy tak zřetelně rozlišitelné a výsledek druhého kroku není zdaleka tak jasný, jak by se mohlo podle Heinrothova výroku zdát. Při stavbě

budovy vědění je hypotéza pouze lešením a stavitel ví předem, že ji při uskutečňování svých plánů bude muset opět strhnout. Je to pouhý předběžný předpoklad, který má smysl dělat jen tehdy, existuje-li také praktická možnost hledat fakta k jeho vyvrácení. Hypotéza, která předem vylučuje možnost vlastního vyvrácení, je neověřitelná a pro vědeckou práci tedy také nepoužitelná. Tvůrce hypotézy má být vděčný komukoli, kdo se pokusí o nový důkaz její nedostatečnosti, neboť celé ověření spočívá v tom, že hypotéza vzdoruje pokusům o vyvrácení. Proto se také mluví o **pracovních hypotézách**, které jsou tím užitečnější, čím více nabízejí příležitosti k ověřovacím pracím: pravděpodobnost správnosti takové hypotézy roste s počtem shromážděných faktů, které se s ní shodují.

Mezi teoretiky poznání je rozšířeno mylné přesvědčení, že hypotéza je definitivně vyvrácena, odporuje-li jí jeden nebo několik faktů. Kdyby tomu tak skutečně bylo, pak by musely být odmítnuty všechny hypotézy, protože stěží najdeme takovou, která by činila všem příslušným faktům zadost. **Veškeré naše poznání je vždy jen přiblížením**, i když stále postupujícím přiblížením té **skutečnosti, která je mimo nás a kterou se snažíme poznat**. Hypotéza nemůže být nikdy vyvrácena jedním faktem, který je s ní v rozporu, nýbrž pouze jinou hypotézou vyhovující většímu okruhu fakt než hypotéza původní. **Pravda je tedy ta pracovní hypotéza, která nejlépe rází cestu dalším hypotézám schopným vysvětlit více.**

Naše myšlení a cítění však není schopno přijmout tento teoreticky nezpochybnitelný fakt. I kdybychom se snažili mít sebevíc na paměti, že všechny naše vědomosti, všechny informace o vnějším světě zprostředkované vnímáním jsou velmi zjednodušeným obrazem, jen zhruba se přibližujícím věcem existujícím o sobě, nemůžeme zabránit, abychom jisté věci nepřijali prostě za pravdivé a abychom nevěřili v absolutní správnost tohoto vědění.

Posuzujeme-li věc z psychologického a především z fenomenologického hlediska, rovná se toto přesvědčení víře v každém smyslu toho slova. **Ověří-li vědec hypotézu do té míry, že je hodna názvu teorie** a osvědčí-li se tato teorie do té míry, že lze předpokládat změny jen v podružných hypotézách a nikoli změny základní, **pak v ni pevně věříme**. Toto přesvědčení je neškodné, neboť takováto dokončená teorie si v rozsahu své platnosti nadále zachovává svou pravdu, i když bude později shledáno, že tento

rozsah je omezenější, než se myslelo v době, kdy se teorie razila. To platí například o celé klasické fyzice, která byla kvantovou teorií ve svém rozsahu platnosti omezena, avšak nebyla v pravém smyslu slova vyvrácena.

Stejným způsobem, jakým přijímám teze klasické mechaniky, věřím i celé řadě teorií, jejichž pravděpodobnost se blíží hranici jistoty. Jsem například pevně přesvědčen, že Koperníkův obraz světa je správný; byl bych přinejmenším nesmírně překvapen, kdyby se ukázalo, že má pravdu známá teorie světa jakožto dutiny nebo že se planety plazí po nebeské klenbě podivnými smyčkami, jak se věřilo za Ptolemaiových časů.

Existují však některé věci, ve které věřím stejně pevně jako v prokázané teorii, i když nemám nejmenšího důkazu, že mé přesvědčení je správné. Věřím například, že **vesmíru vládne jeden jediný soubor přírodních zákonů, které si neodporují a nejsou nikdy porušeny. Toto přesvědčení, které má pro mne charakter pevného východiska, vylučuje nadpřirozené jevy, a považuji tedy všechny jevy popisované parapsychology a spiritisty za sebeklamy.** Tento můj názor je zcela nevědecký. Nadpřirozené jevy by se mohly například vyskytovat velmi zřídka a v malém rozsahu a skutečnost, že jsem se s nimi v přesvědčivé podobě nikdy nesetkal, mě neopravňuje tvrdit, že existují, nebo neexistují. Přiznávám se k ryze náboženské víře, že existuje jen jeden velký zázrak a žádné zázraky v plurálu. Vyjádřil to také básník Kurt Lasswitz, když řekl, že **Bůh nepotřebuje zázraky.**

Řekl jsem, že na tato přesvědčení, ať jsou podložena vědecky, nebo jen osobním citem, musíme pohlížet jako na víru. Aby člověk zjednal své touze po vědění aspoň zdánlivě základ, nemůže než přijmout jistá fakta jako nezvratná a na nich, jako na známém Archimedově pevném bodu, stavět své závěry. Při tvorbě svých hypotéz vědomě předstíráme jistotu takových základů; jednáme, jakoby byly pravdivé, jen abychom zjistili, co z toho vzejde. Čím déle stavíme na takovýchto fiktivních základech, aniž by se naše stavba zřítla pod tíhou rozporů, tím pravděpodobnější se stává podle principu vzájemného objasňování původní odvážný předpoklad, že ona základní východiska odpovídají skutečnosti.

Hypotetickému předpokladu, že jisté věci jsou prostě pravdivé, se při uskutečňování lidské touhy po vědění nelze vyhnout. K

nezbytným motivačním podmínkám zkoumání patří také **naděje**, že předpoklady

jsou pravdivé, **že hypotézy jsou správné**. Jen poměrně málo vědců dává přednost postupnému vylučování jednoho vysvětlení za druhým v pokusech, až to jediné, které zůstane, musí nutně obsahovat pravdu. Většina z nás, řekněme si to na rovinu, má své hypotézy ráda. Kdysi jsem už řekl, že je velmi bolestivou, ale současně velmi zdravou a osvěžující ranní rozcvičkou, hodíme-li svou oblíbenou hypotézu přes palubu. Naše náklonnost k hypotéze je samozřejmě ovlivněna také tím, jak dlouho se jí přidržujeme. K navyklým způsobům myšlení lneme stejně silně jako ke každému jinému zvyku, a to zvláště tehdy, když jsme si je neutvářeli sami, ale když jsme je převzali od velkého a uctívaného učitele. Přišel-li tento učitel s nějakým obecněji platným vysvětlením, a proto měl mnoho žáků, je naše lpění posilováno masovým účinkem názoru., který sdílí mnoho lidí.

Na těchto jevech není samo o sobě nic špatného; mají dokonce své oprávnění. Pravděpodobnost dobré pracovní hypotézy skutečně vzrůstá, nezjistí-li se během mnoha let výzkumu žádná fakta, která by jí odporovala. Princip vzájemného objasňování nabývá na účinnosti s ubíhajícím časem. I slova učitele je správné brát velmi vážně, neboť - je-li to odpovědný učitel - vše, co předává svým žákům, přísně zkoumá a důrazně upozorňuje na hypotetickou povahu nejistých tvrzení. Takový učitel důkladně uváží, než své teorie zařadí do výuky. Právě tak nelze ve všech případech zavrhnout, vidí-li někdo potvrzení svého názoru v tom, že ho zastávají i další lidé. Více hlav - více rozumu. Dospěje-li dokonce druhý od jiných východisek ke shodným závěrům, znamená to jednoznačné potvrzení.

Všechny tyto okolnosti, které posilují nějaké přesvědčení, mohou však naneštěstí svědčit i pro falešnou hypotézu. Jak jsem se už zmínil ve třetím odstavci této kapitoly, jsou některé hypotézy vytvořeny takovým způsobem, že příslušné experimenty je nemohou než od samého počátku potvrzovat. Například hypotéza, že reflex je jediným vědecky zkoumatelným způsobem činnosti centrální nervové soustavy, nutí omezit výzkumnou činnost výlučně na experimenty zjišťující reakce ústředního nervstva na změny podmínek. Takto usměrněné experimenty znemožňují odhalit, že centrální nervová soustava může dělat víc než jen pasivně reagovat na podněty. Potřebujeme jak sebekritiku, tak

bohatou fantazií, abychom se vyhnuli podobné chybě znehodnocující naši hypotézu. Jakmile totiž hypotéza přestane být pracovní hypotézou, nepřináší už téměř žádné nové poznatky, může kolem sebe nanejvýš hromadit další a další „informace“ bez skutečného obsahu. Podobné je to i s vírou v učení nějakého velkého mistra: jakkoli je cenná při zakládání školy, tedy i nového výzkumného směru, obsahuje v sobě nebezpečí vzniku doktríny, tedy určitého **pevného souboru pouček**. Víme ze zkušenosti, že génius, který objevil zásady nového výkladu, má také tendenci přecenit rozsah jeho platnosti. Podlehl jí Jacques Loeb, Ivan Petrovič Pavlov, Sigmund Freud a mnozí jiní velmi významní vědci. Je-li navíc teorie příliš ohebná a nepodněcuje-li příliš snahu vyvrátit ji, pak to spolu s uctíváním mistra může změnit žáky v apoštoly a školu v náboženství a kult, jak se leckde stalo s učením Sigmunda Freuda.

K rozhodujícímu kroku v utváření doktríny v užším smyslu slova však dochází tehdy, když k oběma zmíněným činitelům, proměňujícím teorii v přesvědčení, přistoupí ještě značný počet jejich stoupenců. Dnešními sdělovacími prostředky, novinami, rozhlasem, televizí, lze libovolné učení šířit poměrně snadno, a tak se něco, co není než nepotvrzenou vědeckou hypotézou, snadno stane nejen převládajícím vědeckým názorem, ale ovládne i veřejné mínění.

Od tohoto okamžiku pak vstupují do hry ke škodě věci také všechny ty mechanismy, které jinak slouží k zachování osvědčené tradice, jak jsme o tom pojednali v 6. kapitole. Lidé začínají bojovat za své doktrinářské přesvědčení s houževnatostí a vášnivostí, jaká by byla odůvodněná jen v případě obrany dobře prověřené moudrosti a vědění staré kultury. **Kdo se s novým názorem neztotožní, je oceňován za kacíře, očerněn a pokud možno zdiskreditován.** Stává se terčem vysoce specializované davové reakce sociální nenávisti.

Taková doktrína, povýšená na roveň všeobjímajícímu náboženství, poskytuje svým stoupencům subjektivní uspokojení konečného poznání, které má charakter zjevení. Všechna fakta, která jí odporují, jsou popřena, ignorována, či nejčastěji potlačena, ve Freudově smyslu vytěsněna do nevědomí. Ten, kdo je potlačil, reaguje rozhořčeným, vášnivým odporem na každý pokus přivést je zpět do vědomí. Odpor je tím větší, čím větší změnu v názorech by si to vyžádalo, a to především v názoru na sebe samého.

„Kdykoli se přívrženci protichůdných doktrín střetnou“, napsal Philip Wylie, „vzniká na obou stranách ta nejsilnější averze; každá z obou stran je přesvědčena, že se ta druhá mýlí, že to jsou pohané, nevěřící barbaři a samí chamtiví vetřelci. Tak zpravidla začíná svatá válka.“

To všechno není nic nového. „Vždy při slavnostech Satanových zášť stranická je právě tím, co vede k hrůzám nejzazším,“ napsal kdysi Goethe. Vskutku **děbelské působení indoktrinace** však začíná teprve tehdy, **sjednotí-li se zástupy**, celé kontinenty, ba dokonce celé lidstvo **ve znamení jedné jediné zlé a klamně víry**. Právě toto nebezpečí nám hrozí dnes. Když se Wilhelm Wundt koncem minulého století jako první vážně **pokusil změnit psychologii ve vědu**, neobrátilo se kupodivu toto odvětví k biologii. Přestože byly tehdy Darwinovy poznatky už všeobecně známy, nová experimentální psychologie srovnávací metody a fylogenetické výzkumy nepřijala. Řídila se příkladem fyziky, v níž právě v té době triumfovala atomová teorie. Předpokládala, že chování živých bytostí se musí, jako všechny hmotné věci, skládat z jednotlivých nedělitelných prvků. V té době bylo přirozené považovat reflex za základní prvek chování. Oprávněná snaha **zkoumat fyziologické a psychologické procesy souběžně** vedla vědce k tomu, aby spojovali fyziologické procesy podmiňování objevené I. P. Pavlovem s psychologickými procesy asociace zkoumanými Wundtem. I tady byla přeceněna použitelnost nově objevených principů. Nepřekvapuje tedy, že tyto vskutku epochální a přesvědčivé se doplňující objevy vedly nejen své objevitele, nýbrž i celý vědecký svět k přesvědčení, že všechno chování živočichů a lidí může být vysvětleno na základě reflexu a podmíněné reakce.

Nebývalý počáteční úspěch učení o reflexech a výzkumů podmíněných reakcí byl oprávněný; svůdná jednoduchost hypotéz a zdánlivě přesné pokusy zjednaly oběma směrům výzkumu postavení vskutku světovládné. Jejich velký vliv na veřejné mínění má však původ v něčem jiném. Jsou-li totiž tyto teorie vztaženy na člověka, rozptylují všechny obavy pramenící z existence instinktivního a nevědomého. Ortodoxní stoupenci doktríny podmíněného reflexu jednoduše tvrdí, že lidská bytost přichází na svět jako nepopsaný list (tabula rasa) a že vše, co člověk myslí, cítí, ví a v co věří, je výsledkem podmiňování.

Tento názor se setkal s všeobecným souhlasem. Mohli se k němu hlásit i lidé věřící, neboť **rodí-li se dítě jako tabula rasa, má každý věřící povinnost starat se o to, aby dítě (a pokud možno i všechny děti vůbec) bylo vychováno k takovému náboženství, které on sám považuje za jediné pravé.** Toto **dogma** tedy **posiluje každého doktrináře v jeho vlastním přesvědčení, avšak pro smíření různých náboženských doktrín nečiní nic.** Američané přitahováni řízným, jednoduchým, snadno pochopitelným a především mechanistickým učením přijali tuto doktrínu téměř bez výjimky, zejména protože se sama falešně prohlašovala za princip osvobozující a demokratický.

Je nespornou etickou pravdou, že všichni lidé mají právo na rovné šance vlastního vývoje. Tuto pravdu lze však až příliš snadno převrátit v nepravdu, že totiž všichni lidé jsou si ve svých možnostech rovnocenní. Behavioristická doktrína zachází ještě dál, když tvrdí, že všichni lidé by byli rovnocenní, kdyby se mohli vyvíjet za stejných vnějších podmínek, a že by se vskutku stali ideálními lidmi, kdyby jen byly tyto podmínky ideální. Z toho plyne, že **lidé nemohou, vlastně nesmějí mít žádné zděděné vlastnosti** a zejména ne ty, které by určovaly jejich sociální chování a sociální potřeby. Současní vládcí diktátorských systémů (Ameriky, Číny a Sovětského svazu – v původním textu) se dojemně shodují v názoru, že neomezená možnost podmiňování člověka je nanejvýš žádoucí. Jejich víra v pseudodemokratickou doktrínu je ve skutečnosti jenom přáním, aby tato doktrína platila. Sami tito manipulátoři nejsou žádnými ďábelskými chytrými nadlidmi, nýbrž až příliš lidskými oběťmi své vlastní nelidské doktríny. Této doktríně je všechno specificky lidské nevítané; a tím se připojuje jako další k procesům ztráty lidskosti popsaným v této knize. To je v zájmu manipulace s masami velmi žádoucí. Heslem je: „Pryč s individualitou!“ Pro kapitalistického velkovýrobce stejně jako pro sovětského funkcionáře je důležitá uniformita lidí; oba se snaží učinit z nich podmiňováním poddajné poddané, kteří se příliš nebudou lišit od toho, co popsal Aldous Huxley v úděsném románě Konec civilizace.

Bludná víra, že za vhodných podmínek lze od člověka cokoli požadovat, že z něho lze cokoli udělat, je příčinou mnoha smrtelných hříchů spáchaných civilizovaným lidstvem proti přírodě, počítaje v to přirozenost člověka, a tedy i proti lidskosti. Je-li celosvětově přijímaná ideologie a z ní vycházející politika

založena na jedné velké lži, musí to mít zhoubné důsledky. Pseudodemokratická doktrína, o které právě uvažujeme, má nepochybně velkou vinu na morálním a kulturním úpadku Spojených států, který hrozí strhnout do svého víru celý západní svět.

Alexander Mitscherlich, psycholog a sociolog, který si jinak plně uvědomuje, jak je lidstvo ohroženo poddajným přijímáním falešné stupnice hodnot, napsal k mému překvapení: „Nesmíme si představovat, že lidé jsou dnes ve své individuální seberealizaci omezováni nějakým důmyslným systémem manipulací více než v minulosti.“ Jsem naprosto přesvědčen, že jsou! Nikdy v minulosti nebyly tak velké masy lidstva rozděleny na tak málo etnických skupin; nikdy nebyla masová sugesce tak účinná; nikdy dříve neměli manipulátoři k dispozici tak důmyslné reklamní techniky a tak působivé hromadné sdělovací prostředky jako dnes.

Uvážíme-li základní podobnost cílů, pak nás stěží překvapí, že metody, jimiž se různé establishmenty snaží přetvořit své poddané v ideální představitele amerického způsobu života, v ideální funkcionáře nebo sovětské lidi, anebo v nějaký jiný ideál, jsou kdekoli na světě v podstatě stejné. My, údajně svobodní, civilizovaní lidé Západu, si už ani neuvědomujeme, do jaké míry jsme manipulováni komerčními rozhodnutími velkovýrobců. Cestujeme-li Německou demokratickou republikou nebo Sovětským svazem, zarážejí nás všudypřítomné sugestivní rudé transparenty a plakáty; připomínají „brebentící stroje“ Aldouse Huxleyho, které nepřetržitě a neodbytně drmolí propagandistická hesla. Naproti tomu jsme v těchto zemích příjemně překvapeni nepřítomností neónových reklam a veškeré marnotratnosti. Nic z toho, co by ještě mohlo být užitečné, není zahazováno: do novin se balí zakoupené zboží, prastará auta jsou láskyplně ošetřována. Pak si teprve začneme postupně uvědomovat, že ta velkolepá reklama našich západních výrobců není ve své podstatě nepolitická, nýbrž že svébytným způsobem plní tutéž funkci jako plakáty ve východní Evropě. Můžeme se dohadovat o tom, zda všechno, co hlásají rudé transparenty, je špatné a hloupé. Ale zahazování sotva použitého zboží jen aby bylo možno koupit nové, lavinovitý vzrůst výroby a spotřeby, to je prokazatelně stupidní a prokazatelně špatné - v etickém smyslu. Řemeslná práce je průmyslovou konkurencí likvidována, drobní zemědělci a podnikatelé neobstojí a my všichni jsme nuceni polykat potraviny

a oblékat šaty, které nám velkovýroba předkládá jako nejlepší na světě. A co je nejhorší, díky soustavnému podmiňování ani nepozorujeme, že jsme manipulováni.

Nejúčinnějším způsobem manipulování velkými masami je sjednocení jejich požadavků pomocí módy. Ta vznikla původně velmi jednoduše z lidské snahy projevit svou příslušnost k určité kulturní nebo etnické skupině. Stačí si vzpomenout na rozmanité národní kroje, které zejména v horských údolích vytvářejí obdivuhodné odrůdy a místní variety. Jak už jsem se zmínil, mají místní kroje vztah ke kolektivní meziskupinové agresi. Další forma módy, pro naši úvahu důležitější, se objevila ve větších městských společenstvích tehdy, když lidé začali charakteristickým oblékáním dávat veřejně najevo své pořadí významnosti, svůj stav. Vynikající znalec krojů James Laver ukazoval, že to byli vždy lidé vyššího stavu, kteří dbali, aby si lidé nižšího stavu nepřisvojovali v oblékání znaky, které jim nepřísluší. Dnešní rychle postupující demokratizace Evropy se sotva projevuje v nějaké oblasti kultury zřetelněji než v módním oblékání.

Původní funkcí módy bylo patrně stabilizovat, konzervovat kulturní vývoj. Její zákony určovali patriciové a aristokraté. Otto Koenig ukázal, že z vojenských uniforem řadového mužstva zmizely starodávné prvky pocházející ještě z rytířských dob, ale na důstojnických uniformách se udržely jako odznaky vyšších a nejvyšších hodností. Jakmile se však objevila honba za stále novým jako společenský jev, převrátilo se v módě i hodnocení starobylých prvků. Nosit jako první nejmodernější novinky se pro většinu lidí od té doby stalo znakem vysokého postavení. Samozřejmým zájmem velkovýrobců pak bylo podporovat veřejné mínění v tom, že tohle je pokrok, a že tím dokonce prospíváme vlasti. Zdá se, že se jim podařilo přesvědčit masy spotřebitelů, že vlastnictví nejnovějších šatů, nábytku, aut, praček, televizorů je neklamným symbolem dobrého postavení. Následující tragikomický příklad ukazuje, jakým směšným maličkostem může být připisován symbolický význam a jak i toho dokážou výrobci finančně využít. Kapoty prvních modelů Buicka byly vybaveny zcela nefunkčními otvory ve tvaru býčího oka s chromovaným okrajem. Osmiválcové modely měly na každé straně tři tyto otvory, lacinější šestiválce měly pouze dva. Když pak jednoho dne začali výrobci montovat kapoty s třemi býčími oky i na šestiválce,

dostavil se očekávaný úspěch a prodej tohoto typu významně vzrostl. Zároveň ale musela firma spolknout mnoho rozezlených dopisů, ve kterých majitelé osmiválců protestovali proti tomu, že symbol statusu, který náležel jen jejich dražším automobilům, byl postoupen vozům nižší třídy.

Nejzhoubněji však působí móda ve světě vědy. Bylo by chybou domnívat se, že profesionální vědci nejsou zasaženi nemocemi kultury, o nichž zde pojednáváme. Pouze představitelé věd, které mají k věci bezprostřední vztah, tj. ekologové a psychiatři, pozorují, že s druhem *Homo sapiens* není něco v pořádku. Bohužel právě těmto vědám přisuzuje dnešní veřejné mínění velmi nízký status.

Nejen veřejné mínění o vědě, ale i mínění uvnitř vědeckého světa samotného má tendenci považovat za nejdůležitější ty obory, kterých si váží lidstvo degradované na úroveň mas, lidé bez tradic a bez citění, lidé odcizení přírodě a podobající se domácím zvířatům. Je to skličující, ale i mínění samotných věd vykazuje všechny ty známky rozkladu, o nichž jsme pojednali, v předchozích kapitolách. **Za velkou vědu není považována věda o nejdůležitějších záležitostech na naší planetě ani věda o lidské duši nebo lidském duchu, ale ta věda, která slibuje peníze, energii nebo moc,** i kdyby to třeba byla jen moc zničit všechno skutečně veliké a krásné.

Primát, který mezi vědami po právu přísluší fyzice, je nepopíratelný. V úhledném rozškatlukování věd je fyzika základem. Každá zdařilá analýza na kterékoli, ba i na té nejvyšší úrovni integrace přírodních systémů je krokem od speciálnější vědy směrem „dolů“, tj. k fyzice. Analýza znamená rozklad. Zdařilou analýzou rozložíme jevy vyšší úrovně, ale to neznamená, že zvláštní zákonitosti speciální vědy pozbudou významu; analýzou pouze zboříme hranice k nejbližší obecnější, nižší vědě. Takovéto rozložení hranic se skutečně podařilo zatím jen jedenkrát: fyzikální chemie opravdu dokázala redukovat zákony své předmětné oblasti na obecnější fyzikální zákony. V biochemii zřejmě dojde k obdobnému rozložení hranic mezi biologií a chemií. I když bychom v ostatních vědách stěží hledali podobné oslnivé úspěchy, zůstává přesto princip analytického zkoumání všude týž: je to snaha redukovat jevy a zákonitosti určité oblasti vědění, určitého vyššího stupně reality na ty, které platí v nejbližší oblasti nižší, všeobecnější. Takto rozložené jevy je už pak možno

vysvětlit, když ještě vezmeme do úvahy speciální struktury vlastní pouze zkoumanému vyššímu stupni reality. My biologové ovšem pokládáme právě zkoumání těchto struktur vlastních živým organismům za vrcholně důležité a velmi obtížné už samo o sobě, a proto nesouhlasíme s názorem Francise Cricka (*spoluobjevitel struktury molekuly DNA*), že biologie je prostým rozšířením fyziky. Zdůrazňujeme i to, že také fyzika spočívá na jakémsi základě, kterým je biologická věda, totiž věda o živoucím lidském duchu. Přesto však uznáváme fyziku za základnu, ke které směřuje i naše zkoumání.

Tvrdím však, že současné všeobecné uznávání fyziky jako první mezi vědami nevyplývá z onoho respektu, který ji jakožto základně přírodovědy právem náleží, nýbrž že se opírá o jiné, veskrze nedobré důvody, kterými jsem se už dříve v této knížce zabýval. Dnes má veřejnost tím nižší mínění o vědě, čím vyšší, složitější a hodnotnější je předmět jejího zkoumání. To lze vysvětlit kromě uvedených důvodů ještě několika dalšími, o kterých nyní pojednám.

Přírodovědec je zcela oprávněn zvolit si předmět svého zkoumání v kterékoli vrstvě reality a na kterékoli úrovni integrace životních procesů. Dokonce i věda o lidském duchu, zejména **teorie poznání** (*epistemologie*), se stává biologickou vědou. Takzvaná exaktnost vědeckého výzkumu nemá naprosto nic společného se složitostí jeho předmětu a úrovní jeho integrace; je závislá pouze na sebekritičnosti vědce samotného a na čistotě jeho metod. Označovat fyziku a chemii za exaktní vědy znamená urážet všechny ostatní. Známa tvrzení o tom, že „veškerý výzkum je vědou jen tehdy, užívá-li matematiky“, nebo že „věda spočívá v měření měřitelného a v převedení neměřitelného na měřitelné“, jsou z hlediska teorie poznání i z lidského hlediska naprostým nesmyslem. To by měl každý skutečný vědec vědět, a dobře si rozmyslet, než něco takového vysloví.

I když falešnost podobných průpovědek je možno prokázat, jejich rozhodující vliv ve vědě stále trvá. Je dnes módní užívat metod, které se co nejvíce podobají metodám fyziky bez ohledu na to, zda mohou při zkoumání daného předmětu vést k úspěchu nebo ne. Každá přírodní věda včetně fyziky začíná popisem, pokračuje klasifikací popsaných jevů a teprve potom přechází k abstrahování zákonů, které ve zkoumané oblasti platí. Pokus je tou poslední metodou v pořadí, neboť slouží teprve ověřování už zobecněných

přírodních zákonitostí. Těmito stupni musí projít každá přírodní věda. Fyzika už dávno dosáhla posledního, tedy experimentálního stadia a vzdálila se běžnému názoru natolik, že předměty svého zkoumání musí definovat podle operací, kterými se o nich vůbec dovídá. Mnozí se proto domnívají, že je nutno užít metod fyziky i tam, kde současný stav vědění ve skutečnosti vyžaduje pouze a jedině prosté pozorování a popis. Čím je organický systém složitější a integrovanější, tím přísněji je třeba zachovávat zmíněnou posloupnost metod. Právě v oblasti výzkumu chování vydává předčasné používání pokusů a operacionálního myšlení své nejabsurdnější plody. Tento chybný postup je podporován vírou v pseudodemokratickou doktrínu, která tvrdí, že chování zvířete i člověka není určováno fylogeneticky vyvinutými strukturami ústředního nervstva, nýbrž výlučně vlivy prostředí a učením. Základní omyl ve způsobu myšlení a práce diktovaném behavioristickou doktrínou spočívá v tom, že biologické struktury jsou považovány za nepodstatné a jejich popisy za nadbytečné. Oprávněné jsou údajně jenom metody operacionální a statistické. Všechny biologické zákonitosti však vyplývají z funkcí struktur, a proto je naprosto marné snažit se dospět ke všeobecným zákonům řídícím chování živých bytostí, aniž bychom se věnovali popisnému výzkumu jejich stavby.

Jakkoli jsou tato základní pravidla vědy zřejmá a jakkoli by měla být známa každému studentovi dříve, než vstoupí na univerzitu, přece se móda opičit se po fyzice prosazuje tvrdošíjně téměř ve všech odvětvích moderní biologie. Je to tím škodlivější, čím je zkoumaný systém složitější a čím méně o něm víme. Neurosenzorický systém určující chování vyšších živočichů a člověka má v obojím tomto ohledu prvenství.

Módní tendence považovat výzkum na nižší úrovni složitosti za vědecktější vede snadno k atomismu, tj. k dílčímu zkoumání podřízených systémů, aniž bychom se zajímali o to, jak jsou tyto systémy zabudovány do jednoho celku. Metodická chyba nespočívá tedy ve snaze redukovat biologické jevy - ta je vlastní všem badatelům. Metodický omyl zvaný **redukcionismus** spočívá v tom, že **při pokusu o výklad nebereme v úvahu nesmírně složitou strukturu, v níž se tyto subsystémy sjednocují** a jejíž zkoumání nás jedině může dovést k porozumění systémovým vlastnostem celku.

Právě tak jako móda v oblékání a v autech působí i soudobá móda ve vědě nejzřejměji tím, že vytváří symboly postavení a spojuje je s pořadím důležitosti věd. Moderní operacionalista, redukcionista, kvantifikátor a statistik se dívá s útrpností a pohrdáním na staromódní vědce, kteří se domnívají, že se mohou něco podstatně nového o přírodě dozvědět pouhým pozorováním a popisem zvířecího a lidského chování, bez experimentů a dokonce bez matematiky. Výzkum velmi složitých živých systémů se považuje za vědecký jen ve dvou formách: buď jsou nejprve odfiltrovány nejdůležitější systémové vlastnosti vázané na strukturu, takže co zbývá, vyvolává vnějškový a klamný dojem jednoduchosti podobné fyzikálnímu objektu; anebo jsou statisticky zpracovávány ohromně početné soubory dat a nechává se přitom stranou, že zkoumané elementární částice jsou lidé a nikoli neutrony. Zkrátka vědecký je biologický výzkum jen tehdy, když ze zkoumání předem vyloučíme vše, co je na vysoce organizovaných organických systémech včetně člověka opravdu zajímavé. Nejvíce to platí o subjektivních prožitcích, které jsou jako cosi naprosto nepřístojného ve freudovském smyslu vytěsňovány. Učiní-li někdo předmětem svého zkoumání své vlastní subjektivní prožitky, pak je s opovržením obviňován ze subjektivismu, zvláště pokud se odváží vyjít z předpokladu, že psychologické a fyziologické procesy si navzájem odpovídají, a že je možno pomocí prvních porozumět druhým. Zaslepení zastánci pseudodemokratické doktríny se otevřeně seřadili pod prapor „Psychologie bez duše“, přitom úplně zapomněli, že oni sami i při svých nejobektivnějších výzkumech získávají vědomosti o zkoumaném předmětu pouze prostřednictvím svých vlastních subjektivních zážitků. A ten, kdo by se odvážil tvrdit, že i vědu o lidském duchu lze pěstovat jako přírodní vědu, je považován prostě za blázna.

Všechny tyto předpojatosti soudobých vědců nejsou vůbec vědecké. Lze je vysvětlit pouze jako výsledek ideologického tlaku působeného shodným míněním obrovských mas silně ovládaných doktrínou. Tedy toho tlaku, který je i v jiných oblastech lidského života často schopen vyvolávat neuvěřitelně pošetilé módní vlny. V oblasti vědy spočívá zvláštní nebezpečí poddajnosti vůči módním poučkám v tom, že vede mnoho moderních vědců, i když naštěstí ne všechny, přesně opačným směrem, než který vede ke skutečnému cíli veškeré lidské touhy po poznání: totiž k tomu, aby člověk lépe poznal sám sebe. Tendence předepisovaná vědám

dnešní módou je nelidská v nejhorším smyslu slova. Proto se domnívají mnozí myslitelé, kteří jasně vidí, jak se všude šíří projevy odlidštění (*alienace*) jako zhoubné nádory, že vědecké myšlení jako takové je nelidské a zodpovídá za odlidštění našeho života. Nejsem téhož názoru. Naopak, jsem přesvědčen, že vědci jsou jako děti své doby postiženi odlidštěním, které se však ještě dříve projevilo mimo vědu, v jiných oblastech kultury. Existuje zřetelná souvislost mezi nemocemi kultury vůbec a nemocemi vědy; při bližším zkoumání se navíc jednoznačně ukáže, že první jsou příčinou těch druhých a ne naopak. K nebezpečné módní poddajnosti vědy vůči doktrínám, která hrozí zbavit lidstvo poslední opory, by bylo vůbec nedošlo, kdyby ji nebyly razily cestu ony nemoci kultury, o nichž jsem pojednal v prvních čtyřech kapitolách. Přelidnění se svou uniformitou a s nevyhnutelnou ztrátou individuality, odcizení přírodě se ztrátou úcty k její kráse a velikosti, komerční závod člověka se sebou samým a prospěchářské myšlení, které činí z prostředků cíle a na původní cíl zapomnělo, a v neposlední řadě všeobecné **zpovrchnění citů** - to vše je nakonec příčinou odlidštění i ve vědě, a ne snad jeho důsledkem.

9/ JADERNÉ ZBRANĚ

Srovnám-li hrozbu jaderných zbraní s následky ostatních sedmi smrtelných hříchů, docházím k poznání, že ze všech osmi je právě ona nejsnáze odvratitelná. Připouštím, že se nějaký šílenec může dostat ke spouštěcímu knoflíku, nebo že protivník může obyčejnou havárii považovat omylem za útok a rozpoutat dílo zkázy. Je však alespoň jasné, co máme proti atomové bombě dělat; **nesmíme ji shazovat a ani vyrábět. Nebude snadné toho dosáhnout, neboť kolektivní stupidita lidstva dosahuje neuvěřitelných rozměrů.** U všech ostatních sedmi nebezpečí je však situace o to horší, že ani ti, kdo je jasně rozeznávají, nevědí, co by se proti nim mělo podniknout. Proto jsem větším optimistou, pokud jde o odvrácení atomové války, než pokud jde o vysvobození lidstva z ostatních sedmi smrtelných hříchů.

Největší škodou, kterou lidstvu jaderná hrozba působí už dnes a v míru, je **vytváření nálady konce světa**. Současná dětinská snaha po okamžitém uspokojení a s ní spojená neschopnost cítit odpovědnost vůči čemukoli ve vzdálenější budoucnosti souvisí jistě se skutečností, že při každém rozhodování podvědomě cítíme

v pozadí úzkostnou otázku, jak dlouho ještě bude tento svět existovat.

SOUHRN

Pojednal jsem o osmi rozdílných, avšak příčinně souvisejících procesech, které hrozí zničit nejen naši civilizaci, nýbrž i lidstvo jako druh. Jsou to tyto procesy:

1. **Přelidnění Země**, které nás přemírou sociálních kontaktů nutí stranit se jeden druhého způsobem v podstatě nelidským a které stěsnáním mnoha jedinců na malém prostoru vyvolává agresi.
2. **Pustošení našeho přírodního prostředí**: je ničeno nejen to, čím jsme obklopeni a v čem žijeme, ale mizí i úcta a respekt člověka vůči kráse a velikosti veškerého stvoření, jež člověka přesahuje (*transcenduje*).
3. **Závod člověka se sebou samým**, který k naší společné zkáze stále urychluje technologický vývoj, který činí lidi slepými vůči všem skutečným hodnotám a okrádá je o čas k vpravdě lidské činnosti, totiž k zamyšlení nad sebou samým.
4. **Mizení všech silných citů působené změkčilostí**. Pokroky v technologii a farmakologii podporují neschopnost snášet i tu nejmenší nelibost. Lidé tak ztrácejí schopnost prožívat radost, které je možno dosáhnout jen po trpké námaze při zdolávání překážek. Přirozené kontrastní vlny utrpení a radosti se rozplývají do neznatelných oscilací nevýslovné nudy.
5. **Genetický úpadek**. Kromě přirozeného citu pro spravedlnost a některých tradičních představ o tom co je správné a co nesprávné, neexistují v moderní civilizaci žádné faktory, které by působily selektivně na rozvíjení a zachovávání norem sociálního chování, ačkoli by jich bylo s nárůstem společnosti stále více zapotřebí. Nelze vyloučit, že mnohé dětinské projevy, které činí z velké části dnešní revoltující mládeže sociální parazity, jsou podmíněny i geneticky.
6. **Rozchod s tradicí**. Bylo dosaženo kritického bodu, kdy mladší generace již není schopna dorozumět se se starší, tím méně se s ní ztotožnit. Mladší tedy jednají se staršími jako s cizí etnickou skupinou, přistupují k ní s nacionální nenávisť. Příčiny této

poruchy identifikace leží především v nedostatku kontaktu dětí s rodiči už od nejranějšího dětství, což může mít patologické důsledky.

7. Rostoucí poddajnost lidstva vůči doktrínám. Vzrůst počtu lidí v rámci jedné kulturní skupiny spolu s rostoucími technickými možnostmi ovlivňování veřejného mínění vedou k názorové **uniformitě**, jaká nemá v dějinách lidstva obdoby. Kromě toho stoupá sugestivní účinek vyznávané doktríny s počtem jejích stoupenců, a to patrně geometrickou řadou. Už dnes bývá jedinec, který se vyhýbá vlivu hromadných sdělovacích prostředků (například televize), považován za nenormálního. Veškeré okrádání člověka o jeho individualitu vítají všichni ti, kdo chtějí manipulovat velkými masami lidí. Výzkumy veřejného mínění, reklama, důmyslně zaměřené módy pomáhají velkovýrobcům na této straně železné opony a aparátčikům na její druhé straně získávat touž moc nad masami.

8. Vyzbrojení lidstva nukleárními zbraněmi je nebezpečím, které lze odvrátit snáze než všechna předešlá.

Procesy odlidštění, popisované v 1. až 7. kapitole, jsou podporovány pseudodemokratickou doktrínou. Ta tvrdí, že sociální a morální chování člověka nemá nic společného s fylogenetickou organizací jeho nervového systému a smyslových orgánů, nýbrž že je determinováno výhradně vlivy daného kulturního prostředí, které jej během života obklopuje.

* * *

Konrad Lorenz (1903-1989) se narodil ve Vídni jako syn významného rakouského ortopeda. Vystudoval nejprve medicínu, později biologii a psychologii, a ve svých prvních vědeckých pracích se zabýval chováním volně žijících ptáků. V roce 1935 publikoval zásadní práci, v níž položil základy etologie jako nové zoologické disciplíny. V padesátých letech vybudoval v německém Buldenu etologický ústav, byl jmenován profesorem univerzity v Münsteru a Mnichově. Své etologické poznatky aplikoval i na chování člověka jako člena sociální skupiny. Stal se jednou z nejvýznamnějších vědeckých autorit 20. století a uznání jeho vědeckého díla vyvrcholilo v roce **1973 udělením Nobelovy ceny v oboru lékařství a fyziologie**. V témže roce také vychází jeho populárně vědecká knížka **Osm smrtelných hříchů**, v níž důrazně

varuje před dosavadním jednáním současného člověka, které může znamenat bezprostřední ohrožení existence lidstva. Ekologické vandalství současné průmyslové civilizace podle něj vede k jejímu narůstajícímu estetickému i etickému úpadku. Kniha se stala světovým bestsellerem.

Materiál kurzů Dialog vědy a náboženství. F. Mikeš